

Jarosław Pietrzak

(Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu)

Ceremoniał wjazdu w epoce nowożytnej na przykładzie
podróży Teresy Kunegundy Sobieskiej do Brukseli
na przełomie 1694 i 1695 roku.
Scenariusz i interpretacja uroczystości*

*Ceremonial Entry in the Modern Era on the Example of Theresa Kunegunda
Sobieska's Journey to Brussels at the Turn of 1694 and 1695.
Scenario and Interpretation of the Ceremony*

STRESZCZENIE

W artykule podjęto problem stosowania zasad ceremoniału podczas uroczystości wjazdu elektorowej bawarskiej Teresy Kunegundy Sobieskiej do miast znajdujących się na trasie jej przejazdu do Brukseli na przełomie 1694 i 1695 r. Celem pracy jest wskazanie na różnorodne elementy barokowego święta, takie jak: trasa przejazdu, kwestia precedencji, rola możnowładców, duchowieństwa oraz mieszczaństwa w akcie powitania, a także oprawa artystyczna wydarzenia. Rozważania zostały przeprowadzone na podstawie bazy źródłowej, głównie diariuszy podróży i korespondencji członków świty elektorowej oraz szerokiej literatury przedmiotu (polskiej, angielskiej i francuskiej) odnoszącej się do kwestii ceremoniału wjazdu w epoce nowożytnej.

Słowa kluczowe: ceremoniał, Sobiescy, uroczystość wjazdu, miasta

Nowożytny ceremoniał dworski miał swoje źródła w czasach antycznych i średniowiecznych¹. Próba jego definicji jest zadaniem trudnym.

* Tekst powstał w ramach projektu grantowego NCN FUGA 4 (umowa UMO-2015/16/S/HS3/00095) pt. „Organizacja i funkcjonowanie dworów Marii Kazimiery d'Arquien Sobieskiej w Polsce, we Włoszech i we Francji w latach 1658–1716”.

¹ Więcej na ten temat zob.: E. Kantorowicz, *Laudes Regiae. A Study in Liturgical Acclamations and Medieval Rulers Worship*, Berkley 1946; N. Elias, *The Court Society*, Oxford 1986; Z. Dalewski, *Władza, przestrzeń, ceremoniał. Miejsce i uroczystości inauguracji władcy w Polsce*

Pojęcie to według osiemnastowiecznych niemieckich myślicieli, Juliusa Bernharda Rohra i Johanna Christiana Lüniga, odnosiło się do tworzenia czytelnego komunikatu porządkującego i łagodzącego nastroje społeczne. Zdaniem J.B. Rohra, ceremoniał to: „[...] pewne działania poprzez które, niejako przez znaki, będzie sugerowane coś konkretnego i powinno przypominać o konkretnym obowiązku”². Wspomniani autorzy przypisywali ceremoniałowi wartość umoralniającą przez uzewnętrznienie symboliki władzy oraz podkreślenie królewskiego splendoru. Oznaczało to, że celem każdego uroczystego gestu było ujarzmienie ludzkich emocji i wytworzenie porządku społecznego³. Wobec powyższego ceremoniał stał się medium demonstrującym rangę, wartość i prestiż rządzących, pojmowanym nie tylko w kategoriach estetycznych – na co wskazywał przebieg barokowych uroczystości – ale przede wszystkim jako intencjonalnie stosowany instrument władzy, pozwalający na rozwijanie propagandy i kontrolowanie społeczności dworskiej⁴. Na taki kształt obrzędowości wpłynął niewątpliwie rozwijający się kult władcy, legitymizacja jego panowania i przekonanie o szczególnym charyzmacie monarchy. Zarysowany powyżej model odnieść należy do monarchii absolutnych z w pełni wykształconym dworem, wojskiem, aparatem biurokratycznym i rozbudowanym systemem finansowym.

Pojęcie ceremoniału inaczej funkcjonowało w polskiej leksykografii, odbiorze społecznym oraz praktyce czasów przedrozbiorowych. Istota i pojęcie ceremoniału kształtowały się bowiem w Rzeczypospolitej w zgoła odmiennych warunkach kulturowych i politycznych, niż miało to miejsce w Europie Zachodniej. Dopiero w XVIII w. wykształciło się rozumienie tego zjawiska jako: manifestacja i oddanie czci oraz wyraz grzeczności danej jednostki względem możnych. Tak ubogie tłumaczenie – przypomnijmy – wynikało z przyjęcia zasad ceremoniału przez dwór polski dopiero od połowy XVI w. i walki o jego utrzymanie do połowy następnego stulecia⁵. Pozycja Polski na arenie europejskiej, na przestrzeni od XVI do

średniowiecznej do końca XIV wieku, Warszawa 1996; G. Althoff, *Potega ceremoniału. Symbolika władzy w średniowieczu*, tłum. A. Gadzała, Warszawa 2011.

² J.B. Rohr, *Einleitung zur Ceremoniel-Wissenschaft Der Privat-Personen*, Berlin 1728, s. 7.

³ J. Kodzik, *Ceremoniał w Rzeczypospolitej i Francji. Julius Bernhard von Rohr i jego dzieło Ceremoniel – Wissenschaft*, w: *Rzeczypospolita w oczach podróżników z Francji i Niemiec*, red. A. Mikołajewska, A. Zientara, Warszawa 2014, s. 165–186; eadem, *Ceremoniał polskiego dworu królewskiego w XVII wieku z perspektywy niemieckich uczonych*, Warszawa 2015, s. 22–25, 38–39.

⁴ N. Elias, *Die höfische Gesellschaft. Untersuchungen zur Soziologie des Königstums und der höfischen Aristokratie*, Neuwied 1969, s. 125; J. Duindam, *Myths of Power. Norbert Elias and the Early Modern European Court*, Amsterdam 1995, s. 13–18, 98–107.

⁵ Więcej na ten temat zob.: W. Leitsch, *Das Leben am Hof König Sigismund III. von Polen*, Bd. 1–4, Wien 2010; M. Forycki, J. Pietrzak, *Le ceremonial dans les cours royales française et*

XVIII w., znacząco spadała. Państwo z mocarstwa środkowoeuropejskiego stało się biernym graczem w polityce państw ościennych. Utrwaleniu się w Polsce ceremoniału dworskiego nie sprzyjał nadto system ustrojowy.

Kończąc te rozważania, przyjmijmy, że ceremoniał to działania mające podkreślić kult rządzących z rozbudowaną oprawą obrzędową inspirowaną uroczystościami liturgicznymi, oddającą świętość osoby monarchy lub możnego. *Religio regis*, jak określano ceremoniał, składał się bowiem z wielu czynników, np. przestrzeni, ubioru, gestu, języka, które pełniły funkcje komunikatów i symboli zrozumiałych dla „aktorów” i „widzów”⁶. Ceremoniał ze względu na zmieniającą się rzeczywistość podlegał stałej ewolucji, nabierał nowych znaczeń i otwierał się na nowe interpretacje.

Przedmiotem analizy będzie jedna z popularniejszych ówczesnie form ceremonialnych, zwana wjazdem (*ceremonial entry*, *entrée rolennelle*, *feierlichen Einzug*). Obejmowała ona szerokie spektrum wydarzeń, do których zaliczały się w sferze świeckiej wjazdy koronacyjne, weselne, triumfalne, sejmowe, poselskie lub związane z pogrzebem monarchy czy możnego⁷. W tradycji polskiej należy jeszcze wyróżnić wjazdy trybunalskie⁸,

polonaise à l'époque moderne, w: *Wersal Marii Leszczyńskiej. Sztuka dworska we Francji XVIII wieku*, red. P. Mrozewicz, Warszawa 2013, s. 33–37; J. Kodzik, *Ceremoniał polskiego*, s. 23–27, 38–39, 98–103; R. Skowron, *Ceremonial – Etiquette – Residence. Europeanism and Own Traditions of the Court of Polish Kings (1370–1648)*, w: *La cour de Bourgogne et l'Europe. Le rayonnement et les limites d'un modèle culturel*, ed. W. Paravicini, Paris 2013, s. 780–783; B. Manyś, *Recepcja obrzędowości dworu polskiego w świetle Relacji historycznej o Polsce Gasparda de Tende*, „*Sensus Historiae*” 2014, 16, 3, s. 37–47.

⁶ J. Landwehr, *Splendid Ceremonies. State Entries and Royal Funerals in the Low Countries 1515–1791: a Bibliography*, Leiden 1971, s. 59.

⁷ W tym miejscu warto odnotować jedynie najważniejszą literaturę odnoszącą się do problemu w wymiarze ogólnoeuropejskim. Zob.: F. Lehoux, *Les Entrées royales françaises de 1328 à 1515*, Paris 1968; L. McBride Bryant, *The King and the City in the Parisian Royal Entry Ceremony: Politics, Ritual and Art in the Renaissance*, Genève 1986; P. Arnade, *Realms of Ritual: Burgundian Ceremony and Civic Life in Late Medieval Ghent*, London 1996; *Europa Triumphans: Court and Civic Festivals in Early Modern Europe*, t. 1–2, ed. J.R. Mulryne, H. Watanabe-O'Kelly, M. Shewring, London 2004; *French Ceremonial Entries in the Sixteenth Century: Event, Image, Text*, ed. H. Visentin, N. Russell, Toronto 2007; *Adventus: Studien zum herrscherlichen Einzug in die Stadt*, Hrsg. P. Johanek, A. Lampen, Köln–Wien 2009; L. Fernández-González, *Negotiating terms. King Philip I of Portugal and the ceremonial entry of 1581 into Lisbon*, w: *Festival Culture in the World of the Spanish Habsburgs*, ed. F. Checa-Cremades, L. Fernández-González, London 2015, s. 87–115; *Ceremonial Entries in Early Modern Europe: The Iconography of Power*, ed. R. Mulryne, M.I. Alverti, A.M. Testaverde, Dorchester 2015; N. Murphy, *Ceremonial Entries, Municipal Liberties and the Negotiation of Power in Valois France, 1328–1589*, Leiden–Boston 2016.

⁸ K. Gombin, *Trybunał Koronny. Ceremoniał i sztuka*, Lublin 2013, s. 41–45; idem, *Lwów w ceremoniale Trybunału Koronnego prowincji Małopolskiej*, „*Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*”, sectio L, Artes, 2010, 7, 2, s. 27–41; idem, *Przestrzeń miejska w lubelskich uroczystościach trybunalskich czasów stanisławowskich*, w: *Polis – Urbs – Metropolis*,

urzędowe⁹ i rezydencjonalne¹⁰. Specyficzne formy przybierał wjazd w kręgach duchownych, gdzie warto podkreślić uroczystości przybycia (*adventus*) i objęcia władzy biskupiej nad diecezją (*ingresus*), a w przypadku biskupa Rzymu *possesso* nad całym Wiecznym Miastem i Państwem Kościelnym¹¹. Przy tej okazji zwróćmy uwagę, że w polskiej historiografii niewiele uwagi poświęcono wjazdom królowych czy to z okazji zaślubin, czy też ich koronacji doby nowożytnej¹².

red. L. Lameński, E. Błotnicka-Mazur, Warszawa 2011, s. 125–135; B. Popiołek, *Śluby, pogrzeby i ingresy urzędnicze – ceremonie w życiu Lwowa w pierwszej połowie XVIII wieku*, w: *Lwów. Miasto – społeczeństwo – kultura. Życie codzienne miasta. Studia z dziejów miasta*, red. nauk. K. Karolczak, Ł.T. Sroka, Kraków 2014, s. 84–95; J. Choińska-Mika, *Instytucje parlamentarne i samorządowe w przestrzeni miejskiej Polski i Litwy (XV–XVIII w.)*, w: *Władza i architektura. Rezydencje monarchów i siedziby władz państwowych w Europie – formy i funkcje (XV–XVIII)*, red. A. Czarniecka, P. Deles, A. Sołtys, Warszawa 2016, s. 185–203.

⁹ W. Karkucińska, *Wjazd Władysława Szodrskiego*, „Kronika Miasta Poznania” 2004, 4, s. 268–278; G. Majewski, *Wielkie uroczystości jako składnik życia społecznego Lwowa w XVIII w.*, w: *Sic erat in fatis. Studia i szkice historyczne dedykowane Profesorowi Bogdanowi Rokowi*, red. E. Kościk et al., Toruń 2012, s. 88–99; B. Manyś, *Wjazd na województwo wileńskie Michała Kazimierza „Rybeńko” jako przykład specyfiki kultury dworów magnackich w Wielkim Księstwie Litewskim*, w: *Europejski wiek osiemnasty. Uniwersalizm myśli, różnorodność dróg*, red. M. Dąbrowski, A. Grześkowiak-Krwawicz, M. Zwierzykowski, Kraków 2013, s. 307–319.

¹⁰ T. Jakimowicz, *Sibi et posteritati. Treści ideowe rezydencji feudalnej w Polsce XVI–XIX w.*, w: *Rezydencje w średniowieczu i czasach nowożytnych*, red. E. Opaliński, T. Wiślicz, Warszawa 2001, s. 252–267; T. Dziubecki, *Programy symboliczne i funkcje ceremonialne rezydencji magnackich. Puławy – Białystok – Radzyń Podlaski – Lubartów w latach 1750–1760*, Warszawa 2010, s. 39–54, 130–133; A.K. Link-Lenczowski, *Wokół ceremoniału hetmańskiego w czasach saskich*, w: *Theatrum ceremoniale na dworze książąt i królów polskich*, red. M. Markiewicz, R. Skowron, Kraków 1999, s. 307–321.

¹¹ I. Fosi, *Court and City in the Ceremony of the Posseso in the Sixteenth Century*, w: *Court and Politics in Papal Rome, 1492–1700*, ed. A. Visceglia, G. Signorotto, Cambridge 2004, s. 30–52; V. Julerot, *La première entrée de l'évêque: réflexions sur son origine*, „Revue historique” 2006, 693, 3, s. 635–675; G. Zujiené, *Ceremoniał ingresu biskupów wileńskich w XVII–XVIII wieku*, „Barok. Historia – Literatura – Sztuka” 2006, 13/1 (25), s. 59–73; J. Maciejewski, *Adventus Episcopi. Pozaliturgiczne aspekty inauguracji władzy biskupiej w Polsce średniowiecznej na tle europejskim*, Bydgoszcz 2013.

¹² Na uwagę zasługują prace: K. Targosz, *Oprawa artystyczno-ideowa wjazdów weselnych trzech sióstr Habsburżanek (Kraków 1592 i 1605, Florencja 1608)*, w: *Theatrum*, s. 207–244; A. Filipczak-Kocur, *Wesele Zygmunta III i Anny w 1592 r. oraz koronacja królowej w relacjach niemieckojęzycznych gazet ulotnych*, w: *Wesela, chrzciny i pogrzeby w XVI–XVIII wieku. Kultura życia i śmierci*, red. H. Suchojad, Warszawa 2001, s. 105–114; J. Żukowski, *Święto sławy. Ingres koronacyjny Cecylii Renaty w 1637 r.*, „Biuletyn Historii Sztuki” 2013, 75, 2, s. 233–293; M. Hennel-Bernasikowa, *Ślub królewski na Jasnej Górze. Michał Korybut Wiśniowiecki i Eleonora Habsburg – 1670*, Częstochowa 2005; R. Smisek, M. Kondrádová, *Habsburgowie i Michał Korybut Wiśniowiecki. Przyjazd arcyksiężniczki Eleonory Marii do Rzeczypospolitej w 1670 r. jako sposób komunikacji symbolicznej*, „Historia Slavorum Occidentis” 2015, 2, s. 101–135.

Wjazd władcy (*adventus regis*) należy do kategorii tych aktów, które powinno się rozważać w kontekście zjawisk o naturze społecznej (spotkanie gościa z gospodarzem, wymiana darów), jak i politycznej, biorąc pod uwagę symbolikę władzy. Jak zauważa Clifford Geertz:

W centrum politycznym każdego wysoce zorganizowanego społeczeństwa [...] znajduje się zarówno elita rządząca, jak i zbiór form symbolicznych, stanowiących wyraz faktu, że to ona naprawdę rządzi. Bez względu na to, jak bardzo demokratycznie wyłaniani są członkowie elit, czy jak głęboko są podzieleni, to oceniają oni swoje istnienie i porządkują działania w kategoriach pewnych zbiorów opowieści, ceremonii, insygniów, formalności i akcesoriów przynależności, które posiadają dziedzicznie, bądź które, w bardziej rewolucyjnych sytuacjach, wymyślają¹³.

Przekonanie o tym prowadziło do stworzenia spektaklu stanowiącego środek autopromocji. Uroczystość łączyła „widzów” i „aktorów” w świadomym akcie potwierdzenia porządku społecznego, demonstracji siły rządzącego oraz pokazu potencjalnej mocy władcy. Ten ostatni element budował dramaturgię wydarzenia i – zdaniem Aleksandra Gieysztora – nacechowany był swego rodzaju agresją¹⁴. W ceremonii wjazdu znajduje swe rytualne uzewnętrznienie prawo przybywającego władcy do roztożenia swojej zwierzchności nad przyjmującymi go. Społeczność przyjmująca, podczas wjazdu, wyraża gotowość poddania się opiece i oddaje cześć majestatowi władcy, przez co realizuje się sakralna istota władzy królewskiej¹⁵. W ujęciu Arnolda van Gennepa ceremonia wjazdu władcy nosi z kolei znamię rytuału przejścia (*rites de passage*) i oznacza przyjęcie jednostki do społeczności¹⁶.

Trzeba przyznać, że przemyślnie skonstruowana uroczystość uwikłana w wyrafinowaną symbolikę, połączoną z epatowaniem wielkością, była wielowarstwowym przekazem. Dla niepiśmiennych i niewykształconych stanowiła okazję do nacieszenia się muzyką, efektami wizualnymi, np. pirotechnicznymi, oraz zabawą w kręgu im równych. Bardziej wyeduko-

¹³ C. Geertz, *Centers, Kings and Charisma: Reflections on the Symbolics of Power*, w: idem, *Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology*, New York 1983, s. 124.

¹⁴ A. Gieysztor, *Ornamenta Regia w Polsce XV wieku*, w: *Sztuka i ideologia XV w.*, red. P. Skubiszewski, Warszawa 1978, s. 159–160.

¹⁵ Na temat spektaklu władzy zob.: E. Goffman, *The Presentation of Self in Everyday Life*, Edinburgh 1959, s. 45; D.A. Werner, *Ritual and Memory in Ottonian Reich. The Ceremony of Adventus*, „Speculum” 2001, 76, 2, s. 255–283.

¹⁶ A. van Gennep, *The Rites of Passage*, Chicago 1960, s. 30; M. Tymochowicz, *Rola tradycyjnych obrzędów przejścia w podtrzymywaniu więzi rodzinnych i społecznych (na przykładzie z obszaru woj. lubelskiego)*, „Rocznik Lubelskiego Towarzystwa Genealogicznego” 2013 (2014), 5, s. 188–211; A. Mojsik, *Adventus regis; wejście jako praktyka komunikacyjna w perspektywie historyczno-antropologicznej*, „Przegląd Historyczny” 2015, 106, 2, s. 249–285.

wani rozpoznawali w paradach świątecznych koncept, symbol, lecz tylko wybrani potrafili właściwie rozszyfrować ich kod.

Celem wypowiedzi jest prezentacja scenariuszy uroczystych wjazdów Teresy Kunegundy, córki Jana III i Marii Kazimiery d'Arquien Sobieskich i jej orszaku do miast, w tym do Łowicza, Poznania, Międzychodu, Frankfurtu nad Odrą, Berlina, Magdeburga, Antwerpii, w drodze na dwór brukselski na przełomie 1694 i 1695 r. i ich interpretacja w duchu zasad ceremoniału. Swoje rozważania rozpocznę od wyjaśnienia powodów podróży królowny, składu orszaku, by dzięki temu przejść do problemu tras pochodu kawalkady – tzw. *vias regias*, które wyznaczały świąteczną przestrzeń miast¹⁷, a następnie zastanowić się nad kwestią precedencji i honorowaniem osoby królowny Sobieskiej podczas rytuałów ceremonialnych. W dalszej perspektywie przejdę do ukazania sposobów witania świeżo zaślubionej elektorowej bawarskiej przez władze centralne i jej mandataria, następnie duchowieństwo i społeczności akademickie, kończąc na władzach miejskich. Ważnym punktem refleksji będzie zastanowienie się nad architekturą okazjonalną, na którą – jak wyjaśnia Hanna Osiecka-Samsonowicz – składały się kosztowne dekoracje, maszyny i struktury. Stanowiła ona fenomen artystyczno-społeczny, a barokowe święta powstawały dzięki pracy ludzi różnych profesji: scenografów, architektów, malarzy, rzeźbiarzy, sztukatorów, kompozytorów, muzyków, śpiewaków i wielu innych¹⁸.

Opisy widowiska przetrwały dzięki źródłom archiwalnym i ikonograficznym. W dyskursie pragnę wykorzystać przekaz „Diariusza podróży elektorowej Bawarii z Warszawy do Brukseli”¹⁹. Autorstwo relacji wciąż pozostaje niewyjaśnione. Michał Komarzyński przypisywał je chorążemu nowogródzkiemu Samuelowi Kazimierzowi Szwykowskiemu (Szwejkowskiemu)²⁰. Diariusz urywa się jednak na opisie podróży kasztelanowej wileńskiej, a zarazem ochmistrzyni dworu królowny Teresy z Gosiewskich Słuszkowej²¹ do Paryża, w której Szwykowski nie brał udziału. Dodać nale-

¹⁷ Na ten temat zob.: J.A. Chrościcki, *Sztuka i polityka. Funkcje propagandowe sztuki w epoce Wazów 1587–1668*, Warszawa 1983, s. 69 i nast.; idem, „*Viae Regiae*” w środkowej Europie w XVII i XVIII wieku, „*Rocznik Historii Sztuki*” 1986, 16, s. 267–282.

¹⁸ H. Osiecka-Samsonowicz, *Polskie uroczystości w barokowym Rzymie 1587–1696*, Warszawa 2012, s. 19.

¹⁹ Biblioteka Kórnicka Polskiej Akademii Nauk w Kórniku [dalej: BK], sygn. 1130 (poda-ny do druku, zob.: M. Komarzyński, *Teresa Kunegunda Sobieska*, Warszawa 1982, s. 162–191).

²⁰ *Wstęp*, w: M. Komarzyński, *Teresa Kunegunda*, s. 155–156; J.A. Dygdała, A. Kucharski, *Szwykowski (Szwejkowski) Samuel Kazimierz*, w: *Polski Słownik Biograficzny* [dalej: PSB], t. 49, Warszawa–Kraków 2014, s. 509–510.

²¹ A. Rachuba, *Sapieżyna z Gosiewskich 1.v. Słuszkowa Teresa*, w: PSB, t. 35, Kraków 1994, s. 173–174.

ży, że Słuszkowa z uwagi na etykietę nie brała udziału we wjeździe do Brukseli i odłączyła się od orszaku, by wraz z niewielką świtą podążyć do stolicy Francji²². Być może autorem diariusza był Aleksander Jelec korespondujący w czasie drogi z królewiczem Aleksandrem Sobieskim²³. Warto także odnotować istnienie innego fragmentu opisu wyprawy w zbiorach Lwowskiej Narodowej Naukowej Biblioteki Ukraińskiej Akademii Nauk im. Wasyla Stefanyka, prawdopodobnie także autorstwa A. Jelca²⁴. Ponadto godną polecenia jest korespondencja uczestników orszaku, w tym Samuela Szwykowskiego, Aleksandra Jelca, Katarzyny Żeligowskiej oraz biskupa płockiego Andrzeja Chryzostoma Załuskiego, skierowana do królewicza Aleksandra Sobieskiego²⁵. Źródła te stały się już przedmiotem edycji autorstwa Michała Komasyńskiego, lecz dotąd nie doczekały szerszego omówienia, podobnie jak doniesienia prasowe²⁶. Wartym wspomnienia jest także panegiryk na cześć Teresy Kunegundy autorstwa Rudolfa Andrzeja Margowskiego, opublikowany z okazji wjazdu elektorowej do Poznania²⁷. Poza kwiecistą mową na cześć małżonki Maksymiliana Emanuela Wittelsbacha zawiera on ryciny przedstawiające bramy triumfalne wystawione w stolicy Wielkopolski z okazji uroczystości.

Należy się jeszcze krótko odnieść do charakteru źródeł. Wszystkie wspomniane źródła łączy bowiem przekaz utrzymany w duchu laudacji, biorąc pod uwagę powód ich powstania oraz adresatów. Korespondencja Andrzeja Chryzostoma Załuskiego, Aleksandra Jelca oraz Samuela Kazimierza Szwykowskiego przesyłana była rodzinie królewskiej. Sobiescy trwali w przekonaniu, że droga Teresy Kunegundy do odległej Brukseli będzie nie tylko bezpieczna, ale przy okazji każdorazowego wjazdu kró-

²² Jan Kazimierz Odolski do Anny z Gnińskich Zamoyskiej, b.m. 1694, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie [dalej: AGAD], Archiwum Zamoyskich, sygn. 1372, s. 1–2.

²³ J. Dygdała, A. Kucharski, *Podróż królowy Sobieskiej, a także kilka magnackich grand tour z XVII/XVIII wieku w relacjach Samuela Kazimierza Szwykowskiego*, „Czasy Nowożytne” 2014, 27, s. 35–37.

²⁴ Diariusz od Margrabstwa Brandenburskiego do Bruxell, Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka Ukraińskiej Akademii Nauk im. W. Stefanyka [dalej: LNNBUAN], f. 5 (Fond Ossolińskich), op. 1, nr 6619, s. 96–101.

²⁵ Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, sygn. 76.

²⁶ Uwagi o roli prasy w kształtowaniu ceremoniału zob.: J. Pirożyński, *Krakowskie uroczystości państwowe i dworskie w drugiej połowie XVI wieku w świetle ówczesnych prototypów prasowych*, w: *Theatrum*, s. 207–244.

²⁷ A.R. Margowski, *Porta triumphalis augusto destinata ingressui dum [...] principi Maximiliano II utriusque Bavariae [et] superioris Palatinatus duci [...] princeps Teressia Conegonda [...] Ioannis III Regis Poloniarum [...] unica filia, principi sponso per metropolim Majoris Poloniae Posnaniam, magno lechicae nobilitatis concursu in Bavariam duceretur a [...] Civitate Posnaniensi erecta ac*, Poznań 1694, k. A2r.-Cr.

lewny do miasta lub stolicy zostanie należycie podkreślony splendor jej osoby oraz całej rodziny królewskiej²⁸. Relacje korespondentów niejako odpowiadały oczekiwaniom pary monarszej i nawet jeśli istniały powody do niepokojów, to nie były one w listach wspomniane²⁹. W podobnym tonie utrzymany jest diariusz. Uwidocznienie chwały i wielkości rodu Sobieskich odnalazło niewątpliwie swą najlepszą realizację w panegiryku R.A. Margowskiego, napisanego na zlecenie Jana III. Dodajmy, że jego autor tuż po wyjeździe Teresy Kunegundy z Poznania został mianowany sekretarzem królewskim oraz otrzymał od monarchy przywilej na otwarcie apteki w Poznaniu³⁰.

Teresa Kunegunda Sobieska przyszła na świat 4 marca 1676 r., a więc miesiąc po uroczystej koronacji Jana III i jego małżonki w katedrze wawelskiej. Nie bez przesady francuski komediopisarz i podróżnik Jean-François Regnard stwierdził, że najmłodsza latorośl rodu Sobieskich została „ukoronowana w łonie matki”³¹. Informacje dotyczące jej edukacji i usposobienia już starannie zebrano³². Warto jednak zwrócić uwagę, że od najmłodszych lat królowna uczestniczyła w licznych uroczystościach dworskich, w tym w ceremonialnych wjazdach i podróżach dworu. W sierpniu 1676 r. wraz z matką i – żyjącą wówczas jeszcze – siostrą udała się do Gdańska, gdzie odebrała hołd od władz miasta, kompanii żołnierzy, a nadto od ambasadora Karola II Stuarta, który w imieniu monarchy wręczył królownie bogate dary³³. W 1683 r. wraz z matką i braćmi odprowadzała ojca podą-

²⁸ Szerzej o tych działaniach zob.: A. Czarniecka, *Nikt nie słucha mnie za życia... Jan III Sobieski w walce z opozycyjną propagandą (1684–1696)*, Warszawa 2009, s. 78–94.

²⁹ Wyjątek stanowi list Andrzeja Chryzostoma Załuskiego, w którym donosił monarsze o kłopotach żołądkowych elektorowej. Zob.: Andrzej Chryzostom Załuski do Jana III, Brudzewo 23 XI 1694, Narodowe Archiwum Historyczne Białorusi w Mińsku, Archiwum Sobieskich z Oławy [dalej: NAHB, ASO], f. 695, o. 1, nr 97, k. 145v–146v.

³⁰ AGAD, Metryka Koronna – Libri Inscriptio-num, sygn. 217, k. 119r–119v; M.J. Mika, *Margowski Andrzej Rudolf*, w: PSB, t. 19, Warszawa–Wrocław–Kraków 1979, s. 637.

³¹ J.F. Regnard, *Œuvres de J.F. Regnard avec des avertissements sur chaque pièce* par M. Garnier, t. 1, Paris 1820, s. 227.

³² A. Skrzypietz, *Narodziny i śmierć dzieci w rodzinie Sobieskich*, w: *Między barokiem a oświeceniem. Radości i troski dnia codziennego*, red. S. Achremczyk, Olsztyn 2006, s. 286–288; eadem, *Królewscy synowie – Jakub, Aleksander i Konstanty Sobiescy*, Katowice 2011, s. 40–43, 72–74, 92–93; eadem, *Rozkwit i upadek rodu Sobieskich*, Warszawa 2014, s. 99–115.

³³ Karol II Stuart był ojcem chrzestnym królowny. Zob.: Francis Sanderson do Josepha Williamsona, Dantzig 5 VIII 1676, National Archives w Londynie, State Papers Foreign Office, vol. 88/15; *Kurzte Relation von der Ankunfft Ihrer Königl. Majestät von Pohlen/ Er. Er. Mariae Casimirae [...] Bey Dantzig Wie auch Dero Königl. Majestät Darauf erfolgten Einzuge in*

zającego na czele armii koronnej pod Wiedeń³⁴, a cztery lata później towarzyszyła królowej podróżującej do Cieplic Śląskich³⁵. Każde z tych wydarzeń zapoznawały królowę z ceremoniałem dworskim i niewątpliwie stanowiły dla niej praktyczną lekcję dobrych manier.

Koniec lat osiemdziesiątych XVII w. należy uznać za przesądzający, biorąc pod uwagę poszukiwanie narzeczonego dla królowej. W tym względzie należało się liczyć z układem sił międzynarodowych, a w szczególności zamiarami Cesarstwa i Francji³⁶. Ostateczny wybór padł na osobę Maksymiliana Emanuela Wittelsbacha, syna elektora bawarskiego Ferdynanda Marii i Adelajdy Henryki sabaudzkiej, od 1692 r. namiestnika Niderlandów Hiszpańskich z ramienia Habsburgów. Czyny wojenne elektora Bawarii w czasie wyprawy wiedeńskiej i odbicia Belgradu w 1688 r. wzbudziły podziw Jana III³⁷. Dwa lata później Maksymilian poślubił córkę cesarza Marię Antoninę Habsburg, która zmarła w 1692 r. Niedługo potem zaręczył się z córką elektora Palatynatu Reńskiego Filipa Wilhelma Wittelsbacha i Elżbiety Amalii Hessen-Darmstadt – Leopoldyną Eleonorą, lecz z powodu jej śmierci do zawarcia małżeństwa nie doszło³⁸. Wizja skoligacenia Sobieskich z panującymi i włączenia ich domu do wielkiej rodziny monarchów europejskich legła u podstaw rozpoczęcia rokowań z Bawarią w kwestii ożenku. Ciężar odpowiedzialności za wynik rozmów wzięli na siebie królowa Maria Kazimiera, biskup płocki Andrzej Chryzostom Załuski oraz królewicz Jakub Sobieski. Maksymilian Wittelsbach, dążąc do przedłużenia dynastii i utwierdzenia jej panowania, wyraził zainteresowanie ofertą dworu polskiego. Pomijając zamieszanie wokół negocjacji kontraktu małżeńskiego, przypomnijmy, że został on spisany 19 maja 1694 r.³⁹, a trzy miesiące później Teresa Kunegunda została

besagte Stadt. So geschehen den 17. und 20. Augustii dieses 1676 Jahres. Gedruckt im Jahr 1676, Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Gdańsku, sygn. Nk 7802.8 adl. 9, k. 25v.

³⁴ [Anonim], *Historia residentiae et templi Societatis Jesu Piekarii (1678–1716)*, wyd. E. Szramek, Katowice 1932, s. 25; F. German, *Król Jan III Sobieski na Śląsku w drodze pod Wiedeń*, Gliwice 1983, s. 18–19.

³⁵ F.P. Dalerac, *Les anectodes de Pologne ou mémoires secrets du règne de Jean Sobieski III. du nom*, t. 2, Amsterdam 1699, s. 220–222.

³⁶ J. Fayard, *Attempts to Build a „Third Party” in North Germany 1690–1694*, w: *Louis XIV and Europe*, ed. R. Hatton, Plymouth 1976, s. 213–240; M. Komarzyński, *Teresa Kunegunda*, s. 21–22; idem, *Jan III Sobieski a Bałtyk*, Gdańsk 1983, s. 80–118.

³⁷ W. Gold, *Das Zeitalter Max Emanuels und die Türkenkriege in Europa 1683–1687*, München 1990.

³⁸ K.T. von Heigel, *Maximilian II. Emanuel*, w: *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 21, Leipzig 1885, s. 22–27; L. Hüttel, *Maximilian II. Emanuel*, w: *Neue Deutsche Biographie*, Bd. 16, Berlin 1990, s. 480–485.

³⁹ K. Sarnecki, *Pamiętniki z czasów Jana Sobieskiego*, t. 1: *Diariusz 1691–1695* [dalej: *Pamiętniki*, t. 1: *Diariusz*], wyd. J. Woliński, Wrocław 2004, s. 240–244; M. Komarzyński, *Teresa*

w Warszawie poślubiona *per procura* elektorowi bawarskiemu reprezentowanemu przez barona Christoph'a Mayra. Olśniewająca ceremonia i odbywające się zaraz po niej trzydniowe wesele zgromadziło całą rodzinę królewską, magnaterię, średniozamożną szlachtę, mieszczan oraz przedstawicieli obcych monarchów⁴⁰.

Ilustracja 1. François de Troy, *Teresa Kunegunda Sobieska w stroju ślubnym*, olej na płótnie ok. 1695, Lwowska Narodowa Galeria Sztuki, wymiary oryg. 81 cm x 64 cm, domena publiczna, https://en.wikipedia.org/wiki/Theresa_Kunegunda_Sobieska#/media/File:Troy_Teresa_Kunegunda_Sobieska.jpg [dostęp: 7 V 2018].

Kunegunda, s. 29–31; A. Skrzypietz, „Miło szaleć, kiedy czas po temu...” – ostatni pobyt Jana III Sobieskiego na Rusi, w: *Wspólnota pamięci. Studia z dziejów kultury ziem wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, red. J. Gwóźdźnik, Katowice 2006, s. 398–407.

⁴⁰ Dyjariusz wesela królowej jm. polskiej 15 Augusti 1694 odprawującego się usque ad diem 18 przez trzy dni w Warszawie, Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, sygn. 184 IV, s. 353–357; Michał Radziejowski do Carlo Barberiniego, Varsovia 17 VIII 1694, Archivio Storico Capitolino, Archivio Capranica-Scarlatti, 1190, brak paginacji.

Czas wyjazdu królowej, a właściwie już elektorowej bawarskiej, zbliżał się nieuchronnie. Jeszcze w trakcie negocjacji małżeńskich proponowano, by udała się ona do Brukseli drogą przez Gdańsk, Szczecin i Hamburg tuż po uroczystościach ślubnych. Plany te uległy jednak modyfikacji. Złożyły się na to trudności z wypłatą posagu, którego oboje królestwo nie zdołało zgromadzić od czasu przypięczętowania kontraktu oraz oczekiwania na powrót hrabiego Törringa i barona de Selle, którzy wraz z obrączkami, listami elektorowej, jej wizerunkiem i darami od Jana III udali się do Brukseli⁴¹. Ponadto do opóźnienia wyjazdu przyczyniła śmierć rodzonej siostry króla Katarzyny z Sobieskich Radziwiłłowej w końcu września 1694 r. i przygotowania do uroczystości pogrzebowych⁴². Niebagatelne znaczenie miały tu też uczucia. Parze królewskiej i Teresie ciężko było się rozstawać na zawsze. Sugerują to m.in. prośba królewicza Aleksandra, by siostra pozostała w kręgu rodziny jeszcze jedną noc, spędzoną zresztą „*in lacrimis*, a zakończoną przy melancholii ustawicznej”⁴³ oraz ułożone, pewnie przez Jakuba Kazimierza Rubinkowskiego, wiersze pożegnalne w imieniu króla⁴⁴ i królowej⁴⁵.

Przesunięcia czasowe zmusiły zainteresowanych do obmyślenia nowej trasy podróży, skoro elektor zawiódł się w deklaracjach strony polskiej i przedwcześnie skierował do Gdańska i Hamburga swych przedstawicieli. Królowa natomiast kilkakrotnie zwoływała narady w sprawie organizacji orszaku i przejazdu swej córki⁴⁶. Dopiero 27 października ogłoszono, że wyjazd elektorowej bawarskiej nastąpi 3 lub 4 listopada 1694 r.⁴⁷ Ustalono ponadto, iż trasa orszaku przebiegać będzie po stronie polskiej przez

⁴¹ M. Komarzyński, *Teresa Kunegunda*, s. 40–44.

⁴² J. Pietrzak, *Księżna dobrodziejka. Katarzyna z Sobieskich Radziwiłłowa (1634–1694)*, Warszawa 2016, s. 189–190.

⁴³ Kazimierz Sarnecki do Karola Stanisława Radziwiłła, Warszawa 12 XI 1694, AGAD, Archiwum Warszawskie Radziwiłłów [dalej: AR], dz. V, sygn. 13939/I, s. 163; por.: Andrzej Chryzostom Załuski do Jana III Sobieskiego, Błonia 15 XI 1694, AGAD, Archiwum Publiczne Potockich [dalej: APP], sygn. 12, s. 584–585; Teresa Kunegunda Sobieska do A. Sobieskiego, Głaznów [18 XI 1694], w: *Listy Teresy Kunegundy Sobieskiej elektorowej bawarskiej*, wyd. J.T.L., „Biblioteka Warszawska” 1877, 2, 5, s. 279.

⁴⁴ Liczne odpisy całego wiersza zob.: Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu [dalej: BOss.], sygn. 11818/IV, s. 727; Mowa na pożegnanie Xiężney Bawarskiej Królowney Polskiej, BK, sygn. 979, s. 147–148; H. Wiśniewska, *Milczenie i pisanie małopolskich pań w wiekach XVI–XVIII*, Lublin 2013, s. 185–189 (edycja).

⁴⁵ Błogosławieństwo królowej jm. na obrazku na tąż drogę własnej swojej kompozycji, AGAD, AR, dz. II, ks. 30, s. 90.

⁴⁶ [K. Sarnecki], *Pamiętniki*, t. 1: *Diariusz*, s. 235, 237.

⁴⁷ Ostatecznie Teresa Kunegunda opuściła Warszawę 13 listopada 1694 r. Zob.: Stanisław Małachowski do Jana Małachowskiego, Warszawa 9 XI 1694, BK, sygn. 1596, s. 76–77; [K. Sarnecki], *Pamiętniki*, t. 1: *Diariusz*, s. 250.

Łowicz, Kutno, Kłodawę, Sompolno, Ślesin, Nekłę, Poznań, Międzyrzecz, następnie Sulęcín, Drosnę (Ośno Lubuskie), Frankfurt nad Odrą, Rosenfeld, Berlin, Brandenburg, Magdeburg, Gröningen, Pabstorf, Hildesheim na terenie Rzeszy, w końcu, Coppenbrügge, Minden, Antwerpię, Mechelen w Niderlandach Południowych ku Brukseli⁴⁸. Para królewska rozważała możliwość odprowadzenia Teresy do Łowicza i tam pożegnania jej w obecności prymasa Radziejowskiego, ale zapewne z powodów uczuciowych i protokolarnych zrezygnowano z tego rozwiązania⁴⁹. Odwołano także wyjazd braci Teresy, którzy w towarzystwie wojewody kaliskiego Stanisława Małachowskiego mieli towarzyszyć siostrze w drodze, a potem z Niderlandów udać się do Paryża i Rzymu⁵⁰.

Na czele orszaku elektorowej stał biskup płocki Andrzej Chryzostom Załuski, mający za zadanie przeprowadzić z elektorem tajne rozmowy względem jego ewentualnego przejścia na stronę Ludwika XIV w zbliżającym się konflikcie zbrojnym⁵¹. Ważną rolę odgrywała też ochmistrzyni dworu kasztelanowa wileńska Teresa Słuszkowa, mianowana przez królową „posłową ekstraordynaryjną” do rozmów z elektorem oraz brat biskupa płockiego, kasztelan wojnicki Franciszek Załuski wraz z żoną Teresą Dorotą z domu d’Arschot de la Rivière de Héer et de Houmont⁵². Wśród świty warto wymienić podskarbiego dworu królewskiego Krzysztofa Żeligowskiego i jego żonę Katarzynę, późniejszego kasztelana żmudzkiego Wilhelma Eustachego Grothusa, irlandzkiego lekarza Bernarda O’Connora, Aleksandra Jelca, Samuela Kazimierza Szwykowskiego oraz nieznanych z imienia dworzan: Prusińskiego, Weiera (Wejhera?), Dąbrowskiego i Lubińskiego. Maria Kazimiera oddała ponadto swej córce gwardię liczącą trzydziestu żołnierzy i oficerów: „[...] wszyscy w koletach łosich, w płaszczach granatowych, sukiennych, amaliki także aksamitne z cyfra-

⁴⁸ Jerzy Koziński do K.S. Radziwiłła, Warszawa 28 XI 1694, AGAD, AR, dz. V, sygn. 7627, s. 74–75; Katarzyna Żeligowska do A. Sobieskiego, b.m. 1694, BUW, sygn. 76, s. 581.

⁴⁹ AGAD, Archiwum Komierowskich [dalej: AKom.], sygn. 76/101, s. 1–2; [K. Sarnecki], *Pamiętniki*, t. 1: *Diariusz*, s. 242.

⁵⁰ A. Skrzypietz, *Królewscy synowie*, s. 219.

⁵¹ Maria Kazimiera d’Arquien Sobieska do A.Ch. Załuskiego, b.m.id., AGAD, AKom., sygn. 76/101, s. 80–81. Szerzej o tym zob.: M. Komaszyński, *Le séjour d’une princesse de Pologne aux Pays-Bas (1695–1701)*, „Caxiers Bruxellois” 1980, 25, s. 11–23; idem, *Teresa Kunegunda*, s. 31; idem, *Tajna misja ambasadora Jana III do Brukseli (1695)*, „Śląski Kwartalnik Historyczny. Sobótka” 1992, 47, s. 117–122; K. Kuras, „Wojna totalna” w opiniach siedemnastowiecznych. *Zbombardowanie Brukseli przez Ludwika XIV w 1695 roku*, „Studia Historyczne” 2014, 71, 2 (226), s. 198–199.

⁵² O organizacji dworu elektorowej na czas podróży: Krótki memoriał na drogę z Naj. Elektorową Jej Mścią Córka naszą najmilszą iadacey w Warszawie d. 14 Listopada 1694, AGAD, APP, sygn. 12, s. 583; [K. Sarnecki], *Pamiętniki*, t. 1: *Diariusz*, s. 250–251.

mi srebrnymi odlewane, na koniach białych”⁵³. Wielkość orszaku określa-
no na 250 osób i 350 koni⁵⁴. Liczba ta jednak wydaje się lekko zawyżona⁵⁵.

Pierwszym podstawowym problemem jest określenie trasy ceremo-
nialnego przejazdu orszaku w każdym z wielkich miast, do których przy-
bywała elektorowa. Miasta nowożytne z wytyczoną regularną siatką ulic
stanowiły teatralną scenerię wielkich uroczystości. Potrzeba ostentacji
oddającej autorytet, władzę i potęgę realizowała się najlepiej w wolnej
przestrzeni, dostępnej każdemu mieszkańcowi odgrywającemu rolę wi-
dza⁵⁶. W Poznaniu naturalne było zatrzymanie się pochodu najpierw na
Ostrowie Tumskim, stanowiącym enklawę kościelną, celem przygotowa-
nia się do uroczystego wjazdu dzień później. Dnia 25 listopada 1694 r.
pochód ruszył z Ostrowa przez przedmieście Chwaliszew, Bramę Wiel-
ką ku nieistniejącej dziś kolegiacie pw. św. Marii Magdaleny, pełniące
rolę kościoła parafialnego. Po uroczystej mszy świętej orszak podążył na
zamek, a mówiąc ściślej, do pozostałej po nim baszty starosty general-

⁵³ K. Sarnecki do K.S. Radziwiłła, Warszawa 12 XI 1694, AGAD, AR, dz. V, sygn. 13939/I, s. 16.

⁵⁴ *Theatrum Europeum*, Bd. 15, Frankfurt am Main 1694, s. 683.

⁵⁵ O'Connor podaje liczbę 200 osób. Zob.: B. O'Connor, *Historia polski*, wyd. P. Hanczewski, Warszawa 2012, s. 210. Na marginesie rozważań trzeba dodać, że koszty zakwaterowania i wyżywienia dworzan brało na siebie miasto lub lokalni wielmoże. Można to odnieść do przykładu triumfalnego wjazdu Jana III do Gdańska w 1677 r. i komplikacji wynikłych z organizacji siedzib dla dworzan i dostojników królewskich. W przypadku podróży elektorowej bawarskiej osoby tworzące jej świtę były najpierw dzielone pod względem rangi i wedle tego rozmieszczane na noclegach w Głaznowie, Bierzwiennej, Kleczewie, Brudzewie, Kostrzynie (w dworach szlacheckich zapewne chodzi o pomieszczenia dworskie i budynki gospodarcze), w Sompolnie („na folwarku, gdzie, kto mógł”), w Poznaniu (elektorowa w kamienicy biskupiej, potem w baszcie starościńskiej, reszta dworu w domkach kanonicznych, potem w kamienicach rynkowych), w Heinersdorf (zamek grafa Meinersa, reszta we wsi), w Berlinie (różne pokoje pałacu elektorskiego w zależności od rangi), w Gröningen (zamek, reszta w austeriach i gospodach), w Hildesheim (zamek biskupi, reszta na stacjach miejskich i w kolegium jezuickim). Zob.: Archiwum Państwowe w Gdańsku, Akta miasta Gdańska – Zbiór Rękopisów Bibliotheca Archivi – Ceremonialia, sygn. 300,R/K,10; *Diariusza podróży elektorowej Bawarii z Warszawy do Brukseli* [dalej: *Diariusz*], w: M. Komaszyński, *Teresa Kunegunda*, s. 162–163, 167–168, 173–174; D. Prucnal, *Wjazdy władz państwowych i kościelnych do miasta Lublina w II połowie XVI – I połowie XVII wieku w świetle ksiąg miejskich*, „Acta Academiae Artium Vilnensis” 2009, 54, s. 160–175.

⁵⁶ Szczegółowe uwagi na ten temat zob.: A.B. Osorio, *Courtly Ceremonies and a Cultural Urban Geography of Power in the Habsburg Spanish Empire*, w: *Cities and the Circulation of Culture in the Atlantic World: From the Early Modern to Modernism*, ed. L. von Morzé, New York 2017, s. 37–63.

nego⁵⁷. Wyraźniejszy przebieg – z punktu widzenia ceremoniału – miała trasa przejazdu przez Berlin. Zastęp elektorowej przekroczył obręb murów miejskich i udał się do pałacu elektora brandenburskiego, mijając po drodze kamienice i ratusz. Układ urbanistyczny i topografia ulic niejako narzucały scenariusz uroczystości, przy czym mijane zabudowania determinowały kolejność powitań. Po hołdzie mieszczan i „kąpieli w tłumie” dostojny gość zazwyczaj udawał się do ratusza, by odebrać hołd władz miejskich, następnie podążał do świątyni, co uwypuklało sakralny charakter peregrynanta i sprawowanej przez niego władzy, po czym udawał się do siedziby władz centralnych lub jej przedstawicieli, aby zostały dopełnione pozostałe obrzędy przepisane starym obowiązkiem gościnności w postaci m.in. uczyty przy stole publicznym. W ten sposób stopniowane było napięcie ujawniające się podczas każdego z aktów ceremonialnych i porządkowano całość wydarzenia⁵⁸.

Chwilę uwagi należy poświęcić kwestiom precedencji i statusu osoby odbywającej wjazd na tle zbiorowości rozróżnionej pod względem hierarchii społecznej. Najogólniej mówiąc, precedencja opierała się na wyobrażeniu o porządku rang, które zgodnie z konkretnymi żądaniami odzwierciedlało pozycję poszczególnych dygnitarzy. Pierwszeństwo stanowiło podstawę legitymizacji ceremonialnej stosowności i związanych z tym politycznych roszczeń stworzonych dla zapobieżenia konfliktom⁵⁹.

W Poznaniu pochod otwierały cechy miejskie, za nimi podążała kawaleria. W czasie wjazdu wystrzały spłoszyły konie, co spowodowało, iż „tak się porwały, że oficyjrom kapelusze z piórami białymi w błoto przepadły. Jeden z konia spadł w bramkowanej sukni i już nie wsiadł, ale z piechotą dokończył asystencyjnej”⁶⁰. Tuż za nimi nadjeżdżały karety z biskupem płockim Załuskim i starostą generalnym Wielkopolski Rafałem Leszczyńskim. Po nich pojawiła się kawalkada ze szlachtą wielkopolską

⁵⁷ Warto dodać, że pobyt Teresy Kunegundy w poznańskim zamku był ostatnim tego typu wydarzeniem. Rady senatu odbywające się w Poznaniu w dniach 9 oraz 20–23 stycznia 1716 r. z udziałem Augusta II zbierały się w kamienicach staromiejskich. Szerzej na ten temat zob.: Z. Dolczewski, *Wnętrza Zamku Królewskiego i ich wyposażenie*, „Kronika Miasta Poznania” 2004, 4, s. 246–255; M. Markiewicz, *Rady senatorskie Augusta II 1697–1733*, Wrocław 1988, s. 26.

⁵⁸ J. Kowalczyk, *Triumf i sława wojenna „all’antica” w Polsce XVI w.*, w: *Renesans. Sztuka i ideologia*, red. T.S. Jaroszewski, Warszawa 1976, s. 293–348; J.A. Chrościcki, „*Viae Regiae*”, s. 269; idem, *Przestrzeń ceremonialna w nowożytnym mieście*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1993, 41, 2, s. 213–224; T. Fabijańska-Żurawska, *Ceremonialne wjazdy paradne w Polsce XVII wieku*, w: *Królewskie karety Jana III Sobieskiego*, red. E. Birkenmajer, A. Kwiatkowska, Warszawa 2003, s. 31–63.

⁵⁹ J. Kodzik, *Ceremoniał polskiego*, s. 103–114.

⁶⁰ N.N. do A. Sobieskiego, b.m.id., BUW, sygn. 76, s. 617–618. Według tego samego porządku elektorowa bawarska opuszczała Berlin.

i dworzanie elektorowej, a na samym końcu jechała karetą z Teresą Kunegundą. Porządek ten został zachowany także w Berlinie. Elektor brandenburski zaprosił najpierw Sobieską do swej karety. Na czele pochodu szły trzy oddziały złożone z oficerów i rajtarii, po nich jechało – wedle różnych relacji – 37 lub 38 karet elektorskich. Tuż za nimi prowadzono konie ze stajni Fryderyka III i jego przyrodnych braci, potem postępowali paziowie, kawaleria oraz bracia elektorowej Zofii Charlotty hanowerskiej. Przedostatnia jechała karetą elektorską, której towarzyszyło 24 lokajów, po niej szli dworzanie Teresy Kunegundy, zapowiadając przyjazd małżonki Maksymiliana Emanuela, której towarzyszył w karecie biskup płocki i damy dworu⁶¹. Usytuowanie na końcu karety wiozącej córkę Jana III dowodziło właściwego uhonorowania jej osoby, znajomości obyczajów i przestrzegania zasady precedencji⁶².

Kwestię precedencji należy odnieść również do uczty publicznej na zamku berlińskim. Wówczas Teresę Kunegundę usadzono pod baldachimem królewskim, po prawej ręce elektora, uznawanej w „języku” ceremoniału za stronę zaszczytniejszą. Po lewicy elektora zasiadł jego brat, margrabia Brandenburgii-Schwedt Filip Wilhelm. Obok niego wyznaczono miejsce kasztelanowej wileńskiej Słuszkowej, potem biskupowi płockiemu i baronowi Sell. Od lewej strony Teresy Kunegundy zasiadali kolejno żona elektora, jego córka Luiza Dorota, po niej księżę Albert Fryderyk Hohenzollern, skończywszy na małżeństwie Załuskich⁶³. Nie dochowano zatem innej zasady ceremoniału określanej mianem alternaty, czyli naprzemienności miejsc. Autor relacji stwierdził jednak, że stół był okrągły, co oznaczało, iż zasiadających przy nim uznawano za równych sobie pod względem rangi⁶⁴.

⁶¹ *Ibidem*, s. 611–612.

⁶² J. Kodzik, *Ceremoniał polskiego*, s. 124–126.

⁶³ *Ibidem*, s. 613–614. Podobne zasady były stosowane podczas uczty powitalnej Ludwika Marii Gonzagi de Nevers w Gdańsku w 1646 r., uczty z okazji przyjęcia poselstwa francuskiego w Jaworowie w 1675 r. czy uczty wieńczącej obrzęd chrzcin królewicza Aleksandra Sobieskiego w Gdańsku w 1677 r. Aby sprostać wymogom precedencji i nie popełnić błędów, sporządzano wcześniej plan przyporządkowywania miejsc wedle reguł ceremoniału. Mimo to w czasach panowania Wazów i Jana III Sobieskiego dochodziło do licznych konfliktów o pierwszeństwo przy stole. O tym wszystkim szerzej zob.: J. de La-boureur, *Relation du voyage de la Reyne de Pologne et du retour de Mme la mareschalle de Gué-brain ambassadrice extraordinaire*, Paris 1648, s. 140–173; A. Kucharski, *Theatrum peregrinandi. Poznawcze aspekty staropolskich podróży w epoce późnego baroku*, Toruń 2013, s. 248; J. Pietrzak, *O gościach i obyczajach na dworze Jana III*, w: *Ubiory na dworze króla Jana III Sobieskiego*, red. M. Zielińska, Warszawa 2016, s. 16–40.

⁶⁴ A. Rottermund, *Dworski stół paradny – sztuka i ceremoniał (zarys problematyki)*, w: *Materiały Muzeum Wnętrz Zabytkowych w Pszczynie*, red. J. Zieliński, Pszczyna 1987, s. 37–72; C. Castellani, *À la table du roi, „Château de Versailles, de l’Ancien Régime à nos*

Tylko raz doszło do naruszenia zasad ceremoniału. Zdarzenie to miało miejsce podczas powitania orszaku elektorowej po przekroczeniu granicy z Brandenburgią w Sulęcinie w końcu listopada 1694 r., kiedy trębacz elektora Fryderyka III zwyczajowo obwieścił przejazd gości, a jeden z kawalerów skierował do Sobieskiej mowę powitalną i zaprosił ją na dwór swego pana. Legaci elektora pominęli wówczas osobę biskupa płockiego, który otwierał pochód i formalnie – jako kanclerz dworu – wyrażał zgodę na audyencję. Urażony tym postępkim A.Ch. Załuski „jechał dalej i tam jm. pani wileńska musiała dziękować”⁶⁵.

Przygotowania do wjazdu paradnego – o czym była już mowa – rozpoczynały się zazwyczaj na przedmieściach. W Łowiczu podróżujących przywitał najważniejszy wśród senatorów duchownych arcybiskup gnieźnieński i prymas Polski Michał Radziejowski, który wyjechał przed bramę miejską i wprowadził orszak do miasta, a następnie pełnił obowiązki gospodarza aż do czasu uczt: „[...] barzo bogatej, [gdzie – przyp. J.P.] trzy piramidy cukrowe wielkie, wino dobre barzo i ochoty siła było”⁶⁶. Bywało jednak, że pochód formował się w innych miejscach postoju. Tak było w przypadku Poznania na Ostrowie Tumskim. Obowiązek powitania gościa i przygotowania orszaku do entraty w mury stolicy Wielkopolski przypadł przedstawicielowi króla, staroście generalnemu prowincji i wojewodzie łęczyckiemu Rafałowi Leszczyńskiemu⁶⁷. Zgodnie z obyczajem wyjechał on za Poznań naprzeciw orszakowi i powitał Teresę Kunegundę mową, a następnie w towarzystwie zbrojnych doprowadził jej świtę na Ostrów Tumski. W otoczeniu elektorowej początkowo wcale nie myślano o odprawianiu uroczystego wjazdu do miasta: „[...] jm. generał wielkopolski, przygotowawszy się *solenissime*, uprosił elektorowej jm., żeby publiczny uczyniła ingres do miasta Poznania”⁶⁸. Można zatem sądzić, że uroczy-

jours” 2011, 3, s. 17–22; R. Bobrow, W. Załęska, *Kultura stołu jako sposób wywyższenia*, w: *Wywyższeni. Od faraona do Lady Gagi*, red. K. Pomian, Warszawa 2012, s. 203–217.

⁶⁵ *Diariusz*, w: M. Komasyński, *Teresa Kunegunda*, s. 164.

⁶⁶ S.K. Szwykowski do A. Sobieskiego, Łowicz 17 XI 1694, BUW, sygn. 76, s. 508. Por.: Teresa Kunegunda Sobieska do M.K. d’Arquien Sobieskiej, Łowicz 16 XI 1694, Gehaimes Staatsarchiv, Monachium, Kasten Schwarz 6632, k. 132.

⁶⁷ R. Leszczyński do Jana III, Rydzyna 20 XII [1694?], NAHB, ASO, f. 695, op. 1, nr 95, k. 30r.

⁶⁸ K. Sarnecki do K.S. Radziwiłła, Poznań 26 XI 1694, BOss., sygn. 9765/I, s. 59. Biskup Załuski donosił królewiczowi Aleksandrowi, że w Poznaniu „wielkie preparamenta dla elektorowej jm. czynią”, co ujawnia jego lepsze zorientowanie w sytuacji. Zob.: A.Ch. Załuski do A. Sobieskiego, Brudzew 23 XI 1694, BUW, sygn. 76, s. 608.

stość miała nie tyle opromieniać osobę Teresy Kunegundy i głosić chwałę domu Sobieskich, co stanowić udaną autopromocję wojewody w oczach lokalnych elit i mieszczaństwa. Sprzyjać temu miało wyznaczenie uroczystości na dzień 26 listopada, który w kalendarzu liturgicznym oznacza wspomnienie męczeństwa św. Katarzyny Aleksandryjskiej i tradycyjnie złączony jest z jarmarkami⁶⁹. R. Leszczyński mógł przez to liczyć na wysoką frekwencję zebranych w mieście i wyeksponować splendor swojego rodu, urzędu oraz powierzonych mu zadań w kontekście wydarzenia i całokształtu służby królowi. Starał się tego dowieść zarówno w oracji, którą wygłosił w otoczeniu „*numerosa nobilitatis* tych województw [tj. poznańskiego i kaliskiego – przyp. J.P.] *caterva optimo ordine deseruerunt tum*”⁷⁰, jak i urządzając wystawną ucztę w baszcie starościńskiej dawnego zamku⁷¹.

Bardziej złożony charakter miały akty witania elektorowej bawarskiej przed wjazdem do Frankfurtu nad Odrą i Berlina. Przed przybyciem do pierwszego spośród wymienionych miast orszak przyjmował przedstawiciel elektora Samuel Chwałkowski, „[...] który zaraz *in limitibus* witał elektorową jm. francuskim językiem i przyjmował w kraj pana swego i wielkie ukontentowanie oznajmiwszy elektora jm. z tego, iż przez jego państwo przejeżdża”⁷². Od tego momentu orszak prowadzony przez S. Chwałkowskiego, a złożony ze świty elektorowej, kawalerów i lokajów elektorских udał się przez Ośno Lubuskie do Frankfurtu nad Odrą. Przywitanie, zdaje się, oszołomiło Polaków swoim bogactwem, skoro komentujący je Aleksander Jelec stwierdził, iż „to wszystko dopiero preludya triumfów i pomp, które nas *spectant*”⁷³. Można założyć, że spodziewano się nie mniej dostojnego powitania w Berlinie, a w przyszłości także w Brukseli. Na koniec dnia urzędnicy elektora brandenburskiego podjęli Polaków wystawną ucztą.

Więści o zbliżającym się orszaku elektorowej bawarskiej były każdorazowo zapowiadane władcom i możliwym przez emisariuszy wysłanych

⁶⁹ J. Maroszek, *Targowiska wiejskie w Koronie Polskiej w drugiej połowie XVII i XVIII wieku*, Białystok 1990, s. 63–108, 200–202.

⁷⁰ K. Sarnecki do K.S. Radziwiłła, Poznań 26 XI 1694, BOss., sygn. 9765/I, s. 59.

⁷¹ A.Ch. Załuski do Jana III Sobieskiego, Poznań 27 XI 1694, NAHB, ASO, f. 695, op. 1, nr 97, k. 147r. Sukcesem organizacyjnym Rafał Leszczyński chwalił się potem podczas pobytu w czasie sejmu warszawskiego na początku stycznia 1695 r. Zob.: Rafał Leszczyński do Władysława Ponińskiego, Warszawa 8 I 1695, w: *Listy Jana Sobieskiego do żony Marii Kazimiery wraz z listami innych znakomitych osób przez Jerzego Samuela Bandtkiego z oryginału nigdyś archiwum Sobieskich przepisane* [dalej: *Listy Jana*], wyd. A.Z. Helcel, Kraków 1860, s. 480.

⁷² Aleksander Jelec do A. Sobieskiego, Frankfurt nad Odrą 3 XII 1694, BUW, sygn. 76, s. 73.

⁷³ *Ibidem*, s. 74.

przed orszak. Funkcję tę pełnili dworzanie Teresy Kunegundy, m.in. Franciszek Załuski wysłany do Berlina czy nieznanymi z imienia Dąbrowski wyekspediowany z Hildesheim do Brukseli. Stanowiło to czytelną zapowiedź pojawienia się orszaku i nakładało na włodarzy obowiązek wyjechania naprzeciw podróżnym celem ich powitania. Tak działo się zresztą na przedpolach Berlina w Rosenfeld, dokąd przybył Fryderyk III wraz z rodziną i dworem⁷⁴.

Jedynie w dwóch przypadkach ceremonialne przyjęcie nie nastąpiło. Pierwszy z nich miał miejsce w Magdeburgu, gdzie dopiero na zamku przybyłą Teresę Kunegundę powitała Maria Eleonora z książąt na Anhalt-Dessau, wdowa po wojewodzie trockim Jerzym Józefie Radziwille. Przypomnijmy, iż po śmierci męża i córki w 1689 r. Maria Eleonora powróciła z Białej do Dessau⁷⁵. Wiodąc samotne życie, znalazła się w Magdeburgu pod opieką siostry Joanny Charlotty, żony Filipa Wilhelma Hohenzollerna. Nieobecność młodszego brata elektora Fryderyka III i jego żony, bawiących w Berlinie oraz szczupłość finansów Radziwiłłowej nie pozwoliły na zorganizowanie stosownej ceremonii, jednak spotkanie Teresy Kunegundy z księżną było ważne z racji łączących je bliskich więzi powinowactwa⁷⁶. Drugi przypadek odnosi się do Hildesheim, w którym władzę dzierżył książę-biskup Jobst Edmund von Brabeck. W zastępstwie schorowanego hierarchy elektorową bawarską powitali kawalerowie, a następnie kapituła katedralna. Uformowawszy orszak, wprowadzili następnie Sobieską z pompą do miasta⁷⁷.

Poza władzami świeckimi ważny udział w ceremonii wjazdu przypadła duchownym i związanym z nimi środowiskom akademickim. Taki obrzęd z rozbudowaną oprawą miał miejsce na Ostrowie Tumskim. Kapituła katedralna powitała Teresę Kunegundę wspaniale skonstruowaną oracją rozpoczynającą się od słów: „Wita cię, najjaśniejsza elektorowo, Książę Apostołów Piotr św., który wzbudza z sobą *remanentes favillas* Chrobrego i innych

⁷⁴ B. O'Connor, *op. cit.*, s. 210.

⁷⁵ Szerzej o niej zob.: J. Pietrzak, *Księżna*, s. 163–165.

⁷⁶ *Diariusz*, w: M. Komarzyński, *Teresa Kunegunda*, s. 172. Ciotką Teresy była Katarzyna z Sobieskich Radziwiłłowa, siostra Jana III, matka Jerzego Józefa Radziwiłła, a teściowa Marii Eleonory.

⁷⁷ Z powodu złamania nogi duchowny nie brał też udziału w uczcie, odprowadzeniu i pożegnaniu orszaku. Zob.: *ibidem*, s. 175–176; N.N. do A. Sobieskiego, b.m.id., BUW, sygn. 76, s. 615.

królów tu złożonych”⁷⁸. Poza czytelnym odniesieniem do *patrocinium* poznańskiej katedry autor wskazał na nią jako na nekropolię monarchów z dynastii Piastów i powiązał – w domyśle słuchaczy – postać Bolesława Chrobrego z ojcem Teresy Kunegundy Janem III, jako monarchą narodowym szczytującym się „piastowskim rodowodem”⁷⁹. Tym samym elektorowa, będąc spadkobierczynią rodu Sobieskich, uosabiała fikcyjny, lecz mocno zakorzeniony w polskiej świadomości, splendor pierwszego polskiego króla. Następnego dnia, po uroczystym wjeździe, odbyła się liturgia w farze poznańskiej celebrowana przez biskupa płockiego A.Ch. Załuskiego, który w wygłoszonym kazaniu dał popis swych umiejętności oratorskich⁸⁰.

Poznań był ostatnim miastem, gdzie element liturgii uświetniał wjazd elektorowej. Przekroczenie granicy z Rzeszą oznaczało, że podróżujący znaleźli się na terytorium niejednorodnym wyznaniowo. W niektórych miejscach Prus, jak ziemia łęborsko-bytowska, Drahim, Kleve, Halberstadt czy Minden nadal mieszało wielu katolików, którzy praktykowali swe obrzędy⁸¹. W pozostałej części, zdominowanej przez protestantyzm, odprawianie nabożeństw katolickich było zakazane. Kult był dozwolony jedynie w kaplicach prywatnych w rezydencjach poselstw zagranicznych. Istnieje przekaz, iż msze święte odprawiane były w Berlinie w zamku elektorskim, w pokojach biskupa płockiego⁸². Nawiedzenie katedr na terenie Brandenburgii przez dworzan Teresy Kunegundy zmieniło zresztą swój charakter z kultowego na poznawczy. Autorzy relacji podziwiali świątynie w Magdeburgu, Hildesheim i Munden oraz kolekcje relikwii w nich zgromadzone⁸³. Po raz pierwszy od dłuższego czasu podróżujący mogli uczestniczyć w liturgii bożonarodzeniowej dopiero w Bielefeld⁸⁴. Kolejne postoje w Lippstadt, Hultrop, Haltern i Wesel wypełnione były indywidualnymi modlitwami w kościołach różnych zakonów.

⁷⁸ N.N. do A. Sobieskiego, b.m.id., BUW, sygn. 76, s. 617–618.

⁷⁹ Szerzej na ten temat zob.: W. Szczygielski, *W kręgu idei narodowego monarchy*, „Acta Universitatis Lodzianae. Folia Historica” 1986, 26, s. 17–20; U. Augustyniak, *Wazowie i „królowie rodacy”*. Studium władzy królewskiej w XVII wieku, Warszawa 1999, s. 222–235.

⁸⁰ Na wjazd elektorowej bawarskiej do Poznania a. 1694 w kościele farnym, w: [A.Ch. Załuski], *Kazania, które się na przedce zebrać mogły IMXiędza Andrzeia Chryzostoma Na Załuskach, Błędowie, y Koźietulach Załuskiego, biskupa płockiego, opata wąchockiego Najasniejszey Teressie Kunegundzie Królownie Polskiej, Elektorowej Bawarskiej ofiarowane*, Warszawa 1696, k. A-C2.

⁸¹ Szerzej na ten temat zob.: E. Paprocka, *Tolerowani nielubiani. Katolicy w Elblągu w II połowie XVII i XVIII wieku*, Warszawa 2009.

⁸² Diariusz od Margrabstwa Brandenburskiego do Bruxell, LNNBUAN, f. 5 (Fond Osso-lińskich), op. 1, nr 6619, s. 98; *Diariusz*, w: M. Komarzyński, *Teresa Kunegunda*, s. 168–170.

⁸³ *Diariusz*, w: M. Komarzyński, *Teresa Kunegunda*, s. 172–174, 177–178.

⁸⁴ *Ibidem*, s. 179.

Obok duchownych w uczczeniu wjazdu elektorowej występowali akademicy. W dzień św. Katarzyny przed wyjazdem orszaku z Ostrowa Tumskiego wychowankowie Akademii Lubrańskiego ofiarowali Sobieskiej panegiryk⁸⁵. Z kolei we Frankfurcie nad Odrą na przybycie Teresy Kunegundy oczekiwali profesorowie i uczniowie Uniwersytetu Viadrina. W trakcie jej przejazdu „Akademia potykała i dwóch bidelów ze sceptrami stało, drudzy zaś różnie potykali przed samym pałacem”⁸⁶. W siedzibie Samuela Chwałkowskiego mowę do elektorowej po łacinie wygłosił jeden z profesorów Uniwersytetu⁸⁷.

Wejście w obręb murów miejskich miało charakter wyjątkowy i symboliczny. Umocnienia, baszty i bramy uznawane były za granicę oddzielającą świat ucywilizowany, uporządkowany i zapewniający bezpieczeństwo mieszkańcom przed złem czającym się poza nimi⁸⁸. Ceremoniał wjazdu bywał nie tylko próbą ukazania majestatu możnych i towarzyszących im osób oraz nadania przybywającym aury świętości przez obecność osób duchownych, jak i uczestnictwo w liturgii kościelnej. Łączył się on przede wszystkim z gotowością wspólnoty miejskiej do ukorzenia się i złożenia hołdu gościowi. Władze miejskie – o czym była już mowa – zajmowały się organizacją wjazdów, łożyły fundusze na przyjęcie dostojnych gości, zapewniały kwatery świcie władcy, a pozostali mieszkańcy byli masowym odbiorcą spektaklu władzy⁸⁹.

⁸⁵ K. Sarnecki do K.S. Radziwiłła, Poznań 26 XI 1694, BOss., sygn. 9765/I, s. 59.

⁸⁶ *Diariusz*, w: M. Komasyński, *Teresa Kunegunda*, s. 165.

⁸⁷ *Diariusz od Margrabstwa Brandenburskiego do Bruxell*, LNNBUAN, f. 5 (Fond Ossolińskich), op. 1, nr 6619, s. 98.

⁸⁸ R. Sennet, *Ciało i kamień. Człowiek i miasto w cywilizacji Zachodu*, tłum. M. Konikowska, Gdańsk 1996; Yi-Fu Tuan, *Przestrzeń i miejsce*, tłum. A. Morawińska, wstęp K. Wojciechowski, Warszawa 1987, s. 188–201; P. Antoniak, *Mur miejski – przyczynek do rozważań o tożsamości miasta*, „Teksty Drugie” 2008, 4, s. 231–242.

⁸⁹ W tym miejscu warto odwołać się do przejazdów triumfalnych, kolejno Jadwigi Jagiellonki, córki Kazimierza IV Jagiellończyka i Elżbiety Rakuszanki w 1475 r. do Landshut na spotkanie z mężem Jerzym Bogatym, jej siostry Zofii w 1479 r. do Ansbach do męża księcia Fryderyka Starego von Brandenburg-Ansbach, następnie Zofii Jagiellonki, córki Zygmunta I Starego i Bony Sforzy w 1556 r. do księstwa Brunszwiku, Katarzyny Jagiellonki, siostry Zofii, w 1562 r. do Turku w Szwecji oraz Anny Katarzyny Konstancji Wazówny, córki Zygmunta III i Konstancji Habsburżanki w 1642 r. do Neuburga. Zob.: E. Stadler, *Landshuter Hochzeit 1475. Vom Werden eines Festes*, Riemerling 1991; T.A. Bauer, *Feiern unter den Augen der Chronisten – Die Quellentexte zur Landshuter Fürstehochzeit von 1475*, München 2008; K. Gis, *Quos Deus coniunxit, homo non separet – Katarzyna Jagiellonka jako królowna polska i księżna finlandzka na tle systemu dynastycznego*, w: *Kulturowe wzorce a społeczna praktyka. Studia z dziejów kobiet*, red. A. Jakuboszczak, P. Matusik, Poznań 2012, s. 67–86; A. Bues, *Art Collections as Dynastic Tool: The Jagiellonian Princesses Katarzyna, Queen of Sweden, and Zofia, Duchess of Braun-*

W odniesieniu do wjazdu Teresy Kunegundy Sobieskiej źródła przekazują najczęściej informacje o powitaniu jej przez władze miasta, cechy lub chorągwie piechoty⁹⁰. Wszyscy oni maszerowali według ustalonego porządku, otwierając pochód. Uczestnictwo pozostałych mieszczan kwitowano najczęściej stwierdzeniem, że „miasto potykało”, jak działo się to w Międzychodzie, Zielenzig, Frankfurcie nad Odrą i Magdeburgu⁹¹. Ukazywano zatem społeczność miejską jako bliżej niezindywidualizowaną masę. Zdarzały się jednak wyjątki. W Poznaniu: „Cechy wyszły wszystkie i wiele ich było [...]. Mieszczanin od całego miasta tamże na tumie miał oracyją bardzo dobrą”⁹². Wzmianka ta w centrum zainteresowania stawia anonimowego mieszczanina, zapewne patrycjusza, wyróżniającego się wiedzą i darem wymowy, który reprezentował całość wspólnoty w akcie powitania elektorowej. Inny przykład charakteryzujący zachowanie tłumu pochodził z Berlina, gdzie: „[...] Jadąc przez miasto, gwardyje po wszystkich ulicach stały i ludu strasznie siła, którzy się najbardziej z naszych burek i sahadaków śmiali”⁹³. Umundurowanie polskich zbrojnych musiało zatem wydać się na tyle inne, by nie rzecz egzotyczne, że wzbudziło zaciekawienie, a nawet śmiech – czy to z powodu braku wyrafinowania, czy sposobu jego noszenia. W Zielenzig gawiedź miejska „porządnie przyjmowała Elektorową Jejmsć *capere* kto mógł oknami nawet zazierał, tak przed tumultem ledwie który z naszych przecisnąć się mógł”⁹⁴. Wynika z tego, że dla mieszczan obserwowanie uroczystości i postaci Teresy Kunegundy było doświadczeniem unikalnym. Wywoływało ono zapewne w zgromadzonych uczucie napięcia, objawiającego się – zdaniem psychologów – zapatrzeniem, utrwaleniem percepcji i przez kontemplację doznaniem zachwyty nad obrazem⁹⁵.

schweig-Wolfenbüttel, w: *Queens Consort, Cultural Transfer and European Politics, c. 1500–1800*, ed. E. Watanabe-O’Kelly, A. Morton, Abingdon 2016, s. 15–37; S. Ochman-Staniszevska, *Dynastia Wazów w Polsce*, Warszawa 2006, s. 166–167; W. Leitsch, *op. cit.*, Bd. 3, s. 1813–1814; J. Żukowski, *Infantka Anna Katarzyna Konstancja i kultura artystyczno-kolekcjonerska dworu wazowskiego*, „Biuletyn Historii Sztuki” 2017, 79, 2, s. 233–313; M. Skiba, *La principessa è molto bene compita: Anna Katarzyna Konstancja Vasa (1619–51) and failed dynastic networking*, w: *Fric-tions and Failures. Cultural Encounters in Crisis*, ed. A. Bues, Wiesbaden 2017, s. 143–163.

⁹⁰ Na podkreślenie zasługuje fakt przyjęcia zaproszenia królewskiego i uczestnictwa reprezentacji miasta Poznania w zaślubinach *per procura* Teresy Kunegundy w Warszawie. Zob.: Jan III Sobieski do Rady miasta Poznania, Jaworów 25 VI 1694, Archiwum Państwowe w Poznaniu, Dokumenty miasta Poznania, sygn. 12993.

⁹¹ *Diariusz*, w: M. Komaszynski, *Teresa Kunegunda*, s. 164–165, 172.

⁹² *Ibidem*, s. 163.

⁹³ *Ibidem*, s. 168.

⁹⁴ *Diariusz od Margrabstwa Brandenburskiego do Bruxell*, LNNBUAN, f. 5 (Fond Ossolińskich), op. 1, nr 6619, s. 97.

⁹⁵ J. Crary, *Zawieszenie percepcji. Uwaga, spektakl i kultura nowoczesna*, tłum. Ł. Zaremba, I. Kurz, red. I. Kurz, Warszawa 2009, s. 21–23.

Większość uroczystości związanych z powitaniem gościa odbywała się w ratuszu oraz w przestrzeni wokół niego. Te, które organizowane były tylko wewnątrz gmachu, miały charakter ekskluzywny – udział w nich brali wyłącznie starannie dobrani goście; te drugie, w przestrzeni otwartej, adresowane były do ogółu mieszkańców. Ceremonie w ratuszu wpisywały się w przestrzeń symboliczną miasta i były związane z ideologią oraz samowładzą gminy. Ratusz, który bez przesady można nazwać „pałacem mieszczan”, należał do szeroko rozumianych insygniów władzy miejskiej. Jako miejsce jej sprawowania i jej najbardziej widoczny symbol skupiał w sobie treści władzy politycznej oraz prawnej, wyrażał samorządność i suwerenność miasta. Swą architekturą i wystrojem świadczył o godności ośrodka⁹⁶. Tak było w Poznaniu, kiedy maszerujący mijali ratusz, oddawano honorową salwę z działa na cześć elektorowej⁹⁷. Podobna ceremonia odbyła się też we Frankfurcie nad Odrą⁹⁸.

Uroczystego wjazdu dopełniała bogata oprawa artystyczna. Zmysły widzów wystawiane były na różnorakie wrażenia, dzięki czemu odczuwali fascynację, a jednocześnie doświadczali choć w części chwały emanującej od osoby czyniącej wjazd. Byli świadkami, odbiorcami i współuczestnikami wielkiego barokowego święta złożonego z przekazów audialnego i wizualnego.

Do pierwszej kategorii należy zaliczyć dostępne uszom każdego zgromadzonego formy, takie jak: wiwaty, bicia dzwonów, dźwięki trąb i bębnow, salwy z dział i moździerzy, rzadziej muzyka kościelna, w tym śpiew hymnu *Te Deum*. Mowa o nich w przypadku wjazdu do Poznania, Frankfurtu nad Odrą, Berlina, Magdeburga, Hildesheim, Munden, Bielefeld

⁹⁶ M. Bogucka, H. Samsonowicz, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław 1986, s. 566–575; T. Jakimowicz, *Ratusz jako miejsce kulturowe*, w: *Ratusz w miastach północnej Europy. Materiały z sesji „Ratusz w miastach nadbałtyckich”*, Gdańsk 23–25 XI 1993, red. S. Latour, Gdańsk 1997, s. 38–51; M. Zlat, *Ratusz – zamek mieszczan: symbolika typu architektonicznego i jego forma*, w: *Ratusz w miastach*, s. 13–36; R. Eysmont, *Symbolika ratuszy w przestrzeni miasta średniowiecznego. Wybrane przykłady*, „Rocznik Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2014, 74, s. 49–84; E. Kizik, *Ratusze wielkich miast Prus Królewskich w publicznych świętach władzy w XVI–XVIII wieku. Uwagi na marginesie projektu badawczego*, „Rocznik Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2014, 74, s. 119–137; M. Wyżga, *Ceremonie na ratuszu krakowskim w XV–XVIII wieku*, „Rocznik Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2014, 74, s. 139–159; K. Gombin, *Staropolskie relacje o lubelskim ratuszu – siedzibie Trybunału Koronnego*, „Prace Polonistyczne” 2008, 63, s. 45–58.

⁹⁷ N.N. do A. Sobieskiego, b.m.id., BUW, sygn. 76, s. 617–618.

⁹⁸ *Diariusz*, w: M. Komarzyński, *Teresa Kunegunda*, s. 165.

i Antwerpii⁹⁹. Brzmienie poruszało zebranych swoim rozmachem, potęgą, tworzyło nastrój powagi, a nawet nadawało sytuacji rys dramatyczny. Warstwa dźwiękowa rytualnego widowiska dowodziła mocy jego głównego aktora i reżysera, jawiącego się jako władca zmysłów i żywiołów. Dźwięki tworzyły teksturę wszelkich aktów składających się na uroczystość wjazdu, takich jak podanie ręki do ucałowania, przekroczenie bramy, wejście do tymczasowej siedziby¹⁰⁰. Bardziej wysublimowana muzyka, w postaci kompozycji instrumentalnych, towarzyszyła elitarnym, prywatnym i półprywatnym okolicznościom, m.in. ucztom z udziałem elektorowej, jej dworu i gospodarzy. Pewnym wyjątkiem, podczas pobytu elektorowej we Frankfurcie nad Odrą, było przybycie lokalnych muzykantów pod zamek na wieść o przyjeździe Sobieskiej celem uczczenia jej triumfu:

Było ich ze czterdziestu dwóch sztorcistów, trzech wiolistów i kartę drukowaną *in applausum electricis* od siebie dali [...] Wkoło nich szli, tam stół był postawiony przed pałacem, koło którego stojąc, grali różne kompozytury, nie ze wszystkim dobrze¹⁰¹.

Liczył się zatem element zaskoczenia i spontaniczności, tak charakterystyczny dla widowisk doby baroku. Do równie specyficznego uświetnienia wjazdu córki Jana III doszło w Hildesheim, gdzie Teresa Kunegunda i jej dwór uczestniczyli w spektaklu w kolegium jezuickim, a następnie wysłuchali śpiewów podczas uczty na dworze biskupim: „Tamże ośmiu ubranych bogato przy stole śpiewało elektorowej jm. aplauz śpiewaniem zgodnym i dobrym. Między nimi był bas jeden u księdza Gaudeniego”¹⁰². Jak się wydaje, wyjątkowość wydarzenia polegała na doborze mniej skocznych utworów, a wykonaniu pieśni religijnych niosących zadumę i przekaz parenetyczny.

Wizualne elementy oprawy artystycznej wjazdów elektorowej bawarskiej udokumentowane są dość dobrze nie tylko dzięki relacjom pisanim. Dopelnia je ważny przekaz ikonograficzny, który pozwala interpretować strukturę i wymowę architektury okazjonalnej. Najważniejszym składnikiem wchodzącym w jej skład były bramy triumfalne stawiane na przedmieściach lub w mieście. Łącząc walory funkcjonalne i symboliczne, brama honorowa wyznaczała kulminacyjny punkt królewskiego ingresu i egressu. Jej najistotniejsze składniki oscylowały wokół dwóch zadań: literac-

⁹⁹ *Ibidem*, s. 163–169, 172–173, 176, 178–179.

¹⁰⁰ L.P. Grijp, *Music Performed in the Triumphal Entry of the Cardinal-Infant into Antwerp (1635)*, w: *Art, Music and Spectacle in the Age of Rubens*, ed. A.C. Knaap, M.C.J. Putnam, London 2013, s. 95–114; A. Żukowska, *Muzyczność maski dworskiej epoki Stuartów*, w: *Muzyczność w dramacie i teatrze*, red. E. Rzewuska, J. Cymerman, Lublin 2013, s. 146–164.

¹⁰¹ *Diariusz*, w: M. Komarzyński, *Teresa Kunegunda*, s. 167.

¹⁰² N.N. do A. Sobieskiego, b.m.id., BUW, sygn. 76, s. 615.

kiego współzawodnictwa ze starożytnością oraz kunsztownej ostentacji i zaskoczenia¹⁰³. Konstrukcja bram wypełniona była emblematami i alegoriami uosabiającymi cnoty władcy odbywającego wjazd. Nieraz architekti i rzemieślnicy tworzyli w ich wnętrzu maszynerie pozwalające figurom przesuwac się, obracać i wykonywać określone gesty. Często zdarzało się, że bramy udekorowane były obrazami lub malowidłami ze scenami biblijnymi, mitologicznymi lub portretami władców. W ten sposób próbowano opowiedzieć historię, głosić sławę władcy i jego moc. Niekiedy bramy stanowiły środek prezentacji genealogii monarchy i pokazania w tym kontekście dawności oraz legalności jego władzy¹⁰⁴. W Poznaniu miasto wystawiło bramę, zapewne na drodze łączącej Ostrów Tumski z Bramą Wielką, określoną mianem *maiestuosa*¹⁰⁵. Była to konstrukcja o jednym łuku, na szczycie której ustawiono posągi alegorycznych postaci oznaczających Sławę i Męstwo. Pod nimi widniały herby – „Janina” Sobieskich i elektorski Maksymiliana Emanuela Wittelsbacha. Po bokach umieszczono łacińskie napisy tłumaczące symbolikę heraldyczną i wersy opowiadające fikcyjną genealogię dokumentującą wcześniejsze związki Sobieskich

¹⁰³ A. Betlej, *Oprawy artystyczne uroczystości okazjonalnych we Lwowie w XVIII wieku. Próba rekonesansu*, w: *Velis quod possis. Studia z historii sztuki ofiarowane Profesorowi Janowi Ostrowskiemu*, red. A. Betlej, K. Brzezina-Scheuerer et al., Kraków 2016, s. 61–65.

¹⁰⁴ R. Strong, *Splendor at Court. Renaissance Spectacle and Illusion*, London 1973, s. 23–25; J.A. Chrościcki, *Barokowa architektura okazjonalna*, w: *Wiek XVII – Kontrreformacja – Barok. Prace z historii kultury*, red. J. Pelc, Wrocław 1970, s. 229–254; idem, *Intrada z 1646 r. jako przykład związków artystycznych Gdańska z Antwerpią*, w: *Sztuka pobrzeża Bałtyku*, red. H. Fruba, Warszawa 1978, s. 309–340; M. Morka, „*Arcus Gratiae et Pacis*”. *Gdańska brama triumfalna na wjazd Ludwika Marii Gonzagi*, w: *Podług nieba i zwyczaju polskiego. Studia z architektury, sztuki i kultury ofiarowane Adamowi Miłobędzkiemu*, red. Z. Bania et al., Warszawa 1988, s. 567–579; K. Targosz, *Królewskie uroczystości weselne w Krakowie i na Wawelu 1512–1605*, Kraków 2007; A. Śliwowska, *Uroczyste wjazdy monarsze do Wrocławia w latach 1527–1620*, Wrocław 2008; A. Mosingiewicz, D. Kaczor, *Emblematyka w służbie władzy. Adama Jacoba Martiniego corpus emblematicum, czyli projekt chorągwi gdańskich straży obywatelskich z okazji intrady Ludwika Marii Gonzagi do Gdańska w 1646 roku*, w: *Sztuka w kręgu władzy. Materiały LVII Ogólnopolskiej Sesji Naukowej Stowarzyszenia Historyków Sztuki poświęconej pamięci Profesora Szczęsnego Dettloffa (1878–1961) w 130. rocznicę urodzin*, Toruń 2008, red. E. Pilecka, K. Kluczajd, Warszawa 2009, s. 161–178; J. Żukowski, *Architektura okazjonalna na uroczystości zaślubin i koronację Ludwika Marii Gonzagi w roku 1646*, „*Biuletyn Historii Sztuki*” 2011, 63, 1–2, s. 45–90; idem, *Phoenix alter. Program ideowy pierwszej wizyty Władysława IV w Gdańsku (1634)*, „*Barok. Historia – Literatura – Sztuka*” 2011, 18/2 (36), s. 132–173; idem, *Arte et Marte: wileńskie bramy triumfalne Władysława IV*, „*Chronicon Palatii Magnorum Ducum Lithuaniae*” 2011, 2, s. 250–273; idem, „*Cnotą przewyższasz gockiego Adolfa*”. *Oprawa artystyczna toruńskiej (1635) i elbląskiej (1636) intrady Króla Jego Mości*, w: *Polis*, s. 105–124; J. Kiaupienė, *Theatrum ceremoniale w barokowym Wilnie*, w: *Wokół Wielkiego Księstwa Litewskiego i jego tradycji*, red. B. Maniś, M. Zwierzykowski, Poznań 2016, s. 105–111.

¹⁰⁵ N.N. do A. Sobieskiego, b.m.id., BUW, sygn. 76, s. 617.

z domem bawarskim¹⁰⁶. Bramę triumfalną zbudowano też w Międzyrzeczu, Berlinie oraz Brukseli¹⁰⁷.

Bramy nie stanowiły budowli samodzielnych, przeznaczonych wyłącznie do podziwiania, tudzież symbolicznego ich przekroczenia. Ich istnienie należy rozważać w kontekście późniejszych zabaw i pokazu sztucznych ogni. Projektanci dążyli do stworzenia nocnego widowiska poprzez właściwą iluminację konstrukcji. Fajerwerki, począwszy od pierwszej połowy XVII w., stały się nieodłącznym elementem każdej ważnej uroczystości, jak np. chrzest członka rodziny królewskiej, koronacja monarchy, zaślubiny czy pogrzeb monarszy¹⁰⁸. Wystrzały fajerwerkowe dowodziły maestrii technicznej przygotowujących pokaz puszkarzy oraz inżynierów, którzy byli odpowiedzialni za stworzenie określonego spektaklu. Widowisko to miało wzbudzić pozorne przekonanie, iż członkowie rodzin królewskich należą do kręgu osób boskich, panujących nad żywiołami i uosabiających określone cnoty¹⁰⁹. Wedle zapisów autora diariusza podróży, w Poznaniu: „[...] Ognie różne były i na uzdach gorzały i litery eksprymowały, jeno, że wiatr trochę przeszkadzał. Z dział ustawicznie bito i cechy dawały ognia”¹¹⁰. Z innych źródeł wiadomo, że poznański pokaz fajerwerków trwał do późnej nocy i wzbudził podziw mieszczan¹¹¹.

Podobny zachwyt odczuli mieszkańcy Berlina, którzy zbiegli się na dźwięk wystrzału z działa i podziwiali:

[...] trzy bramy. Jedna w środku gorzała, ale ogień wydawała z siebie właśnie palonego szafiru, przyznać, że pięknie. Po bokach dwie bramy. Mityry na nich były i cyfry z laurami. Litery na spodzie naszej elektorowej [tj. Teresy Kunegundy Sobieskiej – przyp. J.P.] i samego kurfirsztą gorzały, te niepodobna jak ślicznym ogniem. Właśnie się gwiazdy

¹⁰⁶ A.R. Margowski, *op. cit.*, k. A2r.-Cr.

¹⁰⁷ Toussaint Forbin Janson do M.K. d'Arquien Sobieskiej, Rome 12 II 1695, w: *Listy Jana*, s. 480–481; Diariusz od Margrabstwa Brandenburskiego do Bruxell, LNNBUAN, f. 5 (Fond Ossolińskich), op. 1, nr 6619, s. 101; *Diariusz*, w: M. Komaszyński, *Teresa Kunegunda*, s. 164, 169; P. de Courcillon Dangeau, *Journal du marquis de Dangeau*, t. 5: (1694–1696), ed. Firmin Didot frères, Paris 1854, s. 135.

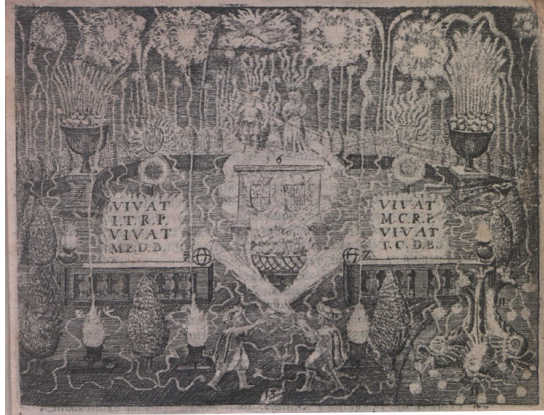
¹⁰⁸ M.-F. Christout, *Les Feux d'Artifices en France de 1606 à 1628. Esquisse historique et esthétique*, w: *Les fêtes de la Renaissance*, Paris 1956, s. 247–257; S. Boorsch, *Fireworks. Four Centuries of pyrotechnics in prints and drawings*, New York 2001; G. Lafage, J. de La Gorce, *Illuminations et feux d'artifice*, w: *Fêtes et divertissements à la cour*, sous la direction d'É. Caude, J. de La Gorce, B. Saule, Versailles 2016, s. 347–375; B. Manyś, *Wileńskie aniwersarze imienin Augusta III w świetle prasy informacyjnej z epoki*, Poznań 2017, s. 48–49, 53–63.

¹⁰⁹ A. Żukowska, *Ogniste swawole. Spektakle fajerwerkowe na zaślubiny Elżbiety Stuart i Fryderyka V, palatyna reńskiego (1613)*, „Barok. Historia – Literatura – Sztuka” 2013, 20/1 (39), s. 137–155.

¹¹⁰ *Diariusz*, w: M. Komaszyński, *Teresa Kunegunda*, s. 163.

¹¹¹ *Kronika Reformatów poznańskich*, wyd. J. Wiesiołowski, S.B. Tomczak, G.A. Wiśniowski, Poznań 2006, s. 58.

pality, wszystk^ę *expresse* wyrażając rzecz. Między tymi ogniami wielka gromada wychodziła rac i granatów, bynajmniej nie przerywając, dwie fontanny gorzały, jakoby z nich woda szła, tak ogień, który trwał z godzinę. Darma mówić, że godne pamięci¹¹².

Ilustracja 2. *Poznański fajerwerk na cześć Teresy Kunegundy Sobieskiej*, rycina z druku Andrzeja Rudolfa Margowskiego „*Porta triumphalis, augusto destinata ingressui Dum Serenissimo Principi Maximiliano II & Serenissima Princeps Teressia Cunegunda etc.*”, Poznań 1694, Biblioteka Narodowa w Warszawie, sygn. SD XVII.4.15995.

Jak zatem widać, mieszczanie przedsiębrali własne środki, by uczcić wjazd elektorowej i nieraz z własnej inicjatywy odpalali race i strzelali ogniem na wiwat. O niebezpieczeństwie tego typu działań świadczy relacja z diariusza, w której autor stwierdził, że wypuszczona raca przeleciała blisko jego głowy, co naturalnie wywołało jego niepokój¹¹³. Podobnie rzecz się miała w Gröningen i Munden¹¹⁴.

Podsumowując rozważania, należy stwierdzić, że uroczystość wjazdu była rytuałem politycznym o masowym i sformalizowanym charakterze. Scenariusz święta rodził skrajne stany emocjonalne w wyniku oddziaływania form ekspresji o charakterze widowiskowym. W rytuale tym zatarciu ulegały granice między publicznością a wykonawcami, na co wskazuje akceptacja systemu praktyk i obrzędów. W przypadku tego typu ceremonii możemy mówić o powtarzalności odgrywanych ról i scen, od-

¹¹² *Diariusz*, w: M. Komarzyński, *Teresa Kunegunda*, s. 169.

¹¹³ *Ibidem*, s. 168.

¹¹⁴ *Ibidem*, s. 173, 177.

świętności oraz schematyczności¹¹⁵. Wszystkie elementy kolejnych wjazdów do miast elektorowej bawarskiej były idealnie ze sobą zsynchronizowane, w tym m.in. przestrzeń z architekturą okazjonalną i elementami audialnymi. Nadawało to każdorazowym aktom szczególny charakter i mobilizowało rzesze do podziwiania sławy córki Jana III, co wpisywało się w barokową koncepcję monarszego splendoru, charakterystyczną dla społeczeństw zhierarchizowanych. Różnica ujawniała się niewątpliwie w przepychu i okazałości wjazdów. Mało spektakularne widowiska odbywały się w Łowiczu, Międzychodzie, Magdeburgu i Hildesheim, czyli tam, gdzie gospodarzami byli pojedynczy posesjonaci lub duchowni. Wpływ na to miały niewątpliwie koszty takiej uroczystości. W Poznaniu, Berlinie i Brukseli większość obciążeń spadała na rady miejskie, podczas gdy władca lub wielmoża występował jedynie w roli gospodarzy i mistrzów ceremonii. Z całą pewnością jednak wjazdy były niecodziennym widowiskiem dla mieszczan i przeistaczały życie zwykłych ludzi w wielki teatr oraz powszechne święto.

BIBLIOGRAFIA (REFERENCES)

Źródła archiwalne

- Archivio Storico Capitolino, Archivio Capranica-Scarlatti, sygn. 1190.
 Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie:
 Archiwum Publiczne Potockich, sygn. 12
 Archiwum Komierowskich, sygn. 76/101
 Archiwum Warszawskie Radziwiłłów: dział II, księga 30; dział V, sygn. 7627, 13939/I
 Archiwum Zamoyskich, sygn. 1372
 Metryka Koronna – Libri Inscriptio-num, sygn. 217.
 Archiwum Państwowe w Gdańsku, Akta miasta Gdańska – Zbiór Rękopisów Bibliotheca Archivi – Ceremonialia, sygn. 300,R/K,10.
 Archiwum Państwowe w Poznaniu, Akta miasta Poznania, sygn. 12993.
 Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, sygn. 184 IV.
 Biblioteka Kórnicka Polskiej Akademii Nauk w Kórniku, sygn. 979, 1130.
 Biblioteka Narodowa w Warszawie, sygn. 3199/IV.
 Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Gdańsku, sygn. Nk 7802.8 adl. 9.
 Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, sygn. 76.
 Gehaimes Staatsarchive, Monachium, Kasten Schwarz 6632.
 Lwowska Biblioteka Ukraińskiej Akademii Nauk im. W. Stefanyka, fond 5 (Fond Ossolińskich), opis 1, nr 6619.
 Narodowe Archiwum Historyczne Białorusi w Mińsku, Archiwum Sobieskich z Oławy (fond 695, opis 1), nr 95, 97.
 National Archives w Londynie, State Papers Foreign Office, vol. 88/15.
 Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 9765/I, 11818/IV.

¹¹⁵ M. Gluckman, *Essays in the Ritual of Social Relations*, Manchester 1962; V. Turner, *From Ritual to Theatre. The Human Seriousness of Play*, New York 1982, s. 80–112.

Edycje źródłowe

- [Anonim], *Historia residentiae et templi Societatis Jesu Piekarii (1678–1716)*, wyd. E. Szramek, Katowice 1932.
- Courcillon Dangeau P. de, *Journal du marquis de Dangeau*, t. 5: (1694–1696), ed. Firmin Didot frères, Paris 1854.
- Kronika Reformatów poznańskich*, wyd. J. Wiesiołowski, S.B. Tomczak, G.A. Wiśniowski, Poznań 2006.
- Listy Jana Sobieskiego do żony Marii Kazimiery wraz z listami innych znakomitych osób przez Jerzego Samuela Bandtkiego z oryginału niegdyś archiwum Sobieskich przepisane*, wyd. A.Z. Helcel, Kraków 1860.
- Listy Teresy Kunegundy Sobieskiej elektorowej bawarskiej*, wyd. J.T.L., „Biblioteka Warszawska” 1877, 2, 5.
- O'Connor B., *Historia polski*, wyd. P. Hanczewski, Warszawa 2012.
- Regnard J.F., *Œuvres de J.F. Regnard avec des avertissements sur chaque pièce* par M. Garnier, t. 1, Paris 1820.
- Sarnecki K., *Pamiętniki z czasów Jana Sobieskiego*, t. 1: *Diariusz 1691–1695*, wyd. J. Woliński, Wrocław 2004.]

Starodruki

- Dalerac F.P., *Les anectodes de Pologne ou mémoires secrets du règne de Jean Sobieski III. du nom*, t. 2, Amsterdam 1699.
- Laboureur J. de, *Relation du voyage de la Reyne de Pologne et du retour de Mme la mareschalle de Guébraïn ambassadrice extraordinaire*, Paris 1648.
- Margowski A.R., *Porta triumphalis augusto destinata ingressui dum [...] principi Maximiliano II utriusque Bavarie superioris Palatinatus duci [...] princeps Teresia Conegonda [...] Ioannis III Regis Poloniarum [...] unica filia, principi sponso per metropolim Majoris Poloniae Posnaniam, magno lechicæ nobilitatis concursu in Bavariam duceretur a [...] Civitate Posnaniensi erecta ac*, Poznań 1694.
- Rohr J.B., *Einleitung zur Ceremoniel-Wissenschaft Der Privat-Personen*, Berlin 1728.
- Theatrum Europeum, Bd. 15, Frankfurt am Main 1694.
- [Zaluski A.Ch.] *Kazania, które się na prędcę zebrać mogły IMXiędza Andrzeia Chryzostoma Na Zaluskach, Błędowie, y Koźietulach Zaluskiego, biskupa płockiego, opata wąchockiego Najasniejszej Teressie Kunegundzie Królownie Polskiej, Elektorowej Bawarskiej ofiarowane*, Warszawa 1696.

Literatura przedmiotu

- Adventus: Studien zum herrscherlichen Einzug in die Stadt*, Hrsg. P. Johanek, A. Lampen, Köln–Wien 2009.
- Althoff G., *Potęga ceremoniału. Symbolika władzy w średniowieczu*, tłum. A. Gadzała, Warszawa 2011.
- Antoniak P., *Mur miejski – przyczynek do rozważań o tożsamości miasta*, „Teksty Drugie” 2008, 4.
- Arnade P., *Realms of Ritual: Burgundian Ceremony and Civic Life in Late Medieval Ghent*, London 1996.
- Augustyniak U., *Wazowie i „królowie rodacy”. Studium władzy królewskiej w XVII wieku*, Warszawa 1999.
- Bauer T.A., *Feiern unter den Augen der Chronisten – Die Quellentexte zur Landshuter Fürstenhochzeit von 1475*, München 2008.
- Betlej A., *Oprawy artystyczne uroczystości okazjonalnych we Lwowie w XVIII wieku. Próba rekonstruksji*, w: *Velis quod possis. Studia z historii sztuki ofiarowane Profesorowi Janowi Ostrowskiemu*, red. A. Betlej, K. Brzezina-Scheuerer et al., Kraków 2016.

- Bobrow R., Załęska W., *Kultura stołu jako sposób wywyższenia*, w: *Wywyższeni. Od faraona do Lady Gagi*, red. K. Pomian, Warszawa 2012.
- Bogucka M., Samsonowicz H., *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław 1986.
- Boorsch S., *Fireworks. Four Centuries of Pyrotechnics in Prints and Drawings*, New York 2001.
- Brzezińska-Laszczkowska J., *Karol Ferdynand. Król polski i biskup wrocławski*, wyd. II, Kraków 2009.
- Bues A., *Art Collections as Dynastic Tool: The Jagiellonian Princesses Katarzyna, Queen of Sweden, and Zofia, Duchess of Braunschweig-Wolfenbüttel*, w: *Queens Consort, Cultural Transfer and European Politics, c. 1500–1800*, ed. E. Watanabe-O’Kelly, A. Morton, Abingdon 2016.
- Castellani C., *À la table du roi, „Château de Versailles, de l’Ancien Régime à nos jours”* 2011, 3. *Ceremonial Entries in Early Modern Europe: The Iconography of Power*, ed. R. Mulryne, M.I. Alverti, A.M. Testaverde, Dorchester 2015.
- Choińska-Mika J., *Instytucje parlamentarne i samorządowe w przestrzeni miejskiej Polski i Litwy (XV–XVIII w.)*, w: *Władza i architektura. Rezydencje monarchów i siedziby władz państwowych w Europie – formy i funkcje (XV–XVIII)*, red. A. Czarniecka, P. Deles, A. Sołtys, Warszawa 2016.
- Christout M.-F., *Les Fêtes d’Artifices en France de 1606 à 1628. Esquisse historique et esthétique*, w: *Les fêtes de la Renaissance*, Paris 1956.
- Chrościcki J.A., *Barokowa architektura okazjonalna*, w: *Wiek XVII – Kontrreformacja – Barok. Prace z historii kultury*, red. J. Pelc, Wrocław 1970.
- Chrościcki J.A., *Intrada z 1646 r. jako przykład związków artystycznych Gdańska z Antwerpią*, w: *Sztuka pobraża Bałtyku*, red. H. Fruba, Warszawa 1978.
- Chrościcki J.A., *Przestrzeń ceremonialna w nowożytnym mieście*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1993, 41, 2.
- Chrościcki J.A., *Sztuka i polityka. Funkcje propagandowe sztuki w epoce Wazów 1587–1668*, Warszawa 1983.
- Chrościcki J.A., *„Viae Regiae” w środkowej Europie w XVII i XVIII wieku*, „Rocznik Historii Sztuki” 1986, 16.
- Crary J., *Zawieszenie percepcji. Uwaga, spektakl i kultura nowoczesna*, tłum. Ł. Zaremba, I. Kurz, red. I. Kurz, Warszawa 2009.
- Czarniecka A., *Nikt nie słucha mnie za życia... Jan III Sobieski w walce z opozycyjną propagandą (1684–1696)*, Warszawa 2009.
- Dalewski Z., *Władza, przestrzeń, ceremoniał. Miejsce i uroczystości inauguracji władcy w Polsce średniowiecznej do końca XIV wieku*, Warszawa 1996.
- Dolczewski Z., *Wnętrza Zamku Królewskiego i ich wyposażenie*, „Kronika Miasta Poznania” 2004, 4.
- Duindam J., *Myths of Power. Norbert Elias and the Early Modern European Court*, Amsterdam 1995.
- Dygdała J., Kucharski A., *Podróż królowej Sobieskiej a także kilka magnackich grand tour z XVII/XVIII wieku w relacjach Samuela Kazimierza Szwycowskiego*, „Czasy Nowożytne” 2014, 27.
- Dygdała J., Kucharski A., Szwycowski (Szwajkowski) *Samuel Kazimierz*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 49, Warszawa–Kraków 2014.
- Dziubecki T., *Programy symboliczne i funkcje ceremonialne rezydencji magnackich. Puławy – Białyłystok – Radzyń Podlaski – Lubartów w latach 1750–1760*, Warszawa 2010.
- Elias N., *Die höfische Gesellschaft. Untersuchungen zur Soziologie des Königstums und der höfischen Aristokratie*, Neuwied 1969.
- Elias N., *The Court Society*, Oxford 1986.
- Europa triumphans: Court and Civic Festivals in Early Modern Europe*, t. 1–2, ed. J.R. Mulryne, H. Watanabe-O’Kelly, M. Shewring, London 2004.

- Eysmont R., *Symbolika ratuszy w przestrzeni miasta średniowiecznego. Wybrane przykłady*, „Rocznik Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2014, 74.
- Fabijańska-Żurawska T., *Ceremonialne wjazdy paradne w Polsce XVII wieku*, w: *Królewskie karety Jana III Sobieskiego*, red. E. Birkenmajer, A. Kwiatkowska, Warszawa 2003.
- Fayard J., *Attempts to Build a „Third Party” in North Germany 1690–1694*, w: *Louis XIV and Europe*, ed. R. Hatton, Plymouth 1976.
- Fernández-González L., *Negotiating terms. King Philip I of Portugal and the ceremonial entry of 1581 into Lisbon*, w: *Festival Culture in the World of the Spanish Habsburgs*, ed. F. Checa-Cremades, L. Fernández-González, London 2015.
- Filipczak-Kocur A., *Wesele Zygmunta III i Anny w 1592 r. oraz koronacja królowej w relacjach niemieckojęzycznych gazet ulotnych*, w: *Wesela, chrzciny i pogrzeby w XVI–XVIII wieku. Kultura życia i śmierci*, red. H. Suchojad, Warszawa 2001.
- Forycki M., Pietrzak J., *Le ceremonial dans les cours royales française et polonaise à l’époque moderne*, w: *Wersal Marii Leszczyńskiej. Sztuka dworska we Francji XVIII wieku*, red. P. Mrozewicz, Warszawa 2013.
- Fosi I., *Court and City in the Ceremony of the Possesio in the Sixteenth Century*, w: *Court and Politics in Papal Rome, 1492–1700*, ed. A. Visceglia, G. Signorotto, Cambridge 2004.
- French Ceremonial Entries in the Sixteenth Century: Event, Image, Text*, ed. H. Visentin, N. Russell, Toronto 2007.
- Geertz C., *Centers, Kings and Charisma: Reflections on the Symbolics of Power*, w: G. Geertz, *Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology*, New York 1983.
- Gennep A. van, *The Rites of Passage*, Chicago 1960.
- German F., *Król Jan III Sobieski na Śląsku w drodze pod Wiedeń*, Gliwice 1983.
- Gieysztor A., *Ornamenta Regia w Polsce XV wieku*, w: *Sztuka i ideologia XV w.*, red. P. Skubiszewski, Warszawa 1978.
- Gis K., *Quos Deus coniunxit, homo non separet – Katarzyna Jagiellonka jako królowa polska i księżna finlandzka na tle systemu dynastycznego*, w: *Kulturowe wzorce a społeczna praktyka. Studia z dziejów kobiet*, red. A. Jakuboszczak, P. Matusik, Poznań 2012.
- Gluckman M., *Essays in the Ritual of Social Relations*, Manchester 1962.
- Goffman E., *The Presentation of Self in Everyday Life*, Edinburgh 1959.
- Gold W., *Das Zeitalter Max Emanuels und die Türkenkriege in Europa 1683–1687*, München 1990.
- Gombin K., *Lwów w ceremoniale Trybunału Koronnego prowincji Małopolskiej*, „Annales UMCS”, sectio L, Artes, 2010, 7 (2).
- Gombin K., *Przestrzeń miejska w lubelskich uroczystościach trybunalskich czasów stanisławowskich*, w: *Polis – Urbs – Metropolis*, red. L. Lameński, E. Błotnicka-Mazur, Warszawa 2011.
- Gombin K., *Staropolskie relacje o lubelskim Ratuszu – siedzibie Trybunału Koronnego*, „Prace Polonistyczne” 2008, 63.
- Gombin K., *Trybunał Koronny. Ceremoniał i sztuka*, Lublin 2013.
- Grijp L.P., *Music Performed in the Triumphal Entry of the Cardinal-Infant into Antwerp (1635)*, w: *Art, Music and Spectacle in the Age of Rubens*, ed. A.C. Knaap, M.C.J. Putnam, London 2013.
- Heigel K.T. von, *Maximilian II. Emanuel*, w: *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 21, Leipzig 1885.
- Hennel-Bernasikowa M., *Ślub królewski na Jasnej Górze. Michał Korybut Wiśniowiecki i Eleonora Habsburg – 1670*, Częstochowa 2005.
- Hüttl L., *Maximilian II. Emanuel*, w: *Neue Deutsche Biographie*, Bd. 16, Berlin 1990.
- Jakimowicz T., *Ratusz jako miejsce kulturowe*, w: *Ratusz w miastach północnej Europy. Materiały z sesji „Ratusz w miastach nadbaltyckich”*, Gdańsk 23–25 XI 1993, red. S. Latour, Gdańsk 1997.

- Jakimowicz T., *Sibi et posteritati. Treści ideowe rezydencji feudalnej w Polsce XVI–XIX w.*, w: *Rezydencje w średniowieczu i czasach nowożytnych*, red. E. Opaliński, T. Wiślicz, Warszawa 2001.
- Julerot V., *La première entrée de l'évêque: réflexions sur son origine*, „Revue historique” 2006, 693, 3.
- Kantorowicz E., *Laudes Regiae. A Study in Liturgical Acclamations and Medieval Rulers Worship*, Berkley 1946.
- Karkucińska W., *Wjazd Władysława Szodrskiego*, „Kronika Miasta Poznania” 2004, 4.
- Kiaupienė J., *Theatrum ceremoniale w barokowym Wilnie*, w: *Wokół Wielkiego Księstwa Litewskiego i jego tradycji*, red. B. Manyś, M. Zwierzykowski, Poznań 2016.
- Kizik E., *Ratusze wielkich miast Prus Królewskich w publicznych świętach władzy w XVI–XVIII wieku. Uwagi na marginesie projektu badawczego*, „Rocznik Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2014, 74.
- Kodzic J., *Ceremoniał polskiego dworu królewskiego w XVII wieku z perspektywy niemieckich uczonych*, Warszawa 2015.
- Kodzic J., *Ceremoniał w Rzeczypospolitej i Francji. Julius Bernhard von Rohr i jego dzieło Cereemoniel – Wissenschaft*, w: *Rzeczpospolita w oczach podróżników z Francji i Niemiec*, red. A. Mikołajewska, A. Zientara, Warszawa 2014.
- Komaszyński M., *Jan III Sobieski a Bałtyk*, Gdańsk 1983.
- Komaszyński M., *Le séjour d'une princesse de Pologne aux Pays-Bas (1695–1701)*, „Caxiers Bruxellois” 1980, 25.
- Komaszyński M., *Tajna misja ambasadora Jana III do Brukseli (1695)*, „Śląski Kwartalnik Historyczny. Sobótka” 1992, 47.
- Komaszyński M., *Teresa Kunegunda Sobieska*, Warszawa 1982.
- Kowalczyk J., *Triumf i sława wojenna „all'antica” w Polsce XVI w.*, w: *Renesans. Sztuka i ideologia*, red. T.S. Jaroszewski, Warszawa 1976.
- Król A., *Bursztynowe dary polityczne w XVII i XVIII wieku*, w: *Społeczno-polityczne inspiracje w kulturze i sztuce wizualnej*, red. Ł. Jureńczyk, J. Szczutkowska, Bydgoszcz 2016.
- Kucharski A., *Theatrum peregrinandi. Poznawcze aspekty staropolskich podróży w epoce późnego baroku*, Toruń 2013.
- Kuras K., *„Wojna totalna” w opiniach siedemnastowiecznych. Zbombardowanie Brukseli przez Ludwika XIV w 1695 roku*, „Studia Historyczne” 2014, 71, 2.
- Lafage G., Gorce J. de La, *Illuminations et feux d'artifice*, w: *Fêtes et divertissements à la cour, sous la direction d'É. Caude*, J. de La Gorce, B. Saule, Versailles 2016.
- Landwehr J., *Splendid Ceremonies. State Entries and Royal Funerals in the Low Countries 1515–1791: a Bibliography*, Leiden 1971.
- Lehoux F., *Les Entrées royales françaises de 1328 à 1515*, Paris 1968.
- Leitsch W., *Das Leben am Hof König Sigismund III. von Polen*, Bd. 1–4, Wien 2010.
- Link-Lenczowski A.K., *Wokół ceremoniału hetmańskiego w czasach saskich*, w: *Theatrum ceremoniale na dworze księżąt i królów polskich*, red. M. Markiewicz, R. Skowron, Kraków 1999.
- Maciejewski J., *Adventus Episcopi. Pozaliturgiczne aspekty inauguracji władzy biskupiej w Polsce średniowiecznej na tle europejskim*, Bydgoszcz 2013.
- Majewski G., *Wielkie uroczystości jako składnik życia społecznego Lwowa w XVIII w.*, w: *Sic erat in fatis. Studia i szkice historyczne dedykowane Profesorowi Bogdanowi Rokowi*, t. 2, red. E. Kościk et al., Toruń 2012.
- Manikowska E., *Dary w dyplomacji papieskiej epoki baroku*, w: *Polska i Europa w dobie nowożytnej: prace naukowe dedykowane profesorowi Juliuszowi A. Chrościckiemu*, red. T. Bernatowicz et al., Warszawa 2009.
- Manikowska E., *Sztuka – Ceremoniał – Informacja. Studium wokół królewskich kolekcji Stanisława Augusta*, Warszawa 2007.

- Manys B., *Recepcja obrzędowości dworu polskiego w świetle Relacji historycznej o Polsce Gasparda de Tende, „Sensus Historiae”* 2014, 16, 3.
- Manys B., *Wileńskie uniwersarze imienin Augusta III w świetle prasy informacyjnej z epoki*, Poznań 2017.
- Manys B., *Wjazd na województwo wileńskie Michała Kazimierza „Rybeńko” jako przykład specyfiki kultury dworów magnackich w Wielkim Księstwie Litewskim*, w: *Europejski wiek osiemnasty. Uniwersalizm myśli, różnorodność dróg*, red. M. Dąbrowski, A. Grześkowiak-Krwawicz, M. Zwierzykowski, Kraków 2013.
- Markiewicz M., *Rady senatorskie Augusta II 1697–1733*, Wrocław 1988.
- Maroszek J., *Targowiska wiejskie w Koronie Polskiej w drugiej połowie XVII i XVIII wieku*, Białystok 1990.
- McBride Bryant L., *The King and the City in the Parisian Royal Entry Ceremony: Politics, Ritual and Art in the Renaissance*, Genève 1986.
- Mika M.J., *Margowski Andrzej Rudolf*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 19, Warszawa–Wrocław–Kraków 1979.
- Mojsik A., *Adventus regis; wejście jako praktyka komunikacyjna w perspektywie historyczno-antropologicznej, „Przegląd Historyczny”* 2015, 106, 2.
- Morka M., *„Arcus Gratiae et Pacis”. Gdańska brama triumfalna na wjazd Ludwika Marii Gonzagi*, w: *Podług nieba i zwyczajów polskiego. Studia z architektury, sztuki i kultury ofiarowane Adamowi Miłobędzkiemu*, red. Z. Bania et al., Warszawa 1988.
- Mosingiewicz A., Kaczor D., *Emblematyka w służbie władzy. Adama Jacoba Martiniego corpus emblematicum, czyli projekt chorągwi gdańskich straży obywatelskich z okazji intrady Ludwika Marii Gonzagi do Gdańska w 1646 roku*, w: *Sztuka w kręgu władzy. Materiały LVII Ogólnopolskiej Sesji Naukowej Stowarzyszenia Historyków Sztuki poświęconej pamięci Profesora Szczęsnego Dettloffa (1878–1961) w 130. rocznicę urodzin*, red. E. Pilecka, K. Kluczwajd, Warszawa 2009.
- Murphy N., *Ceremonial Entries, Municipal Liberties and the Negotiation of Power in Valois France, 1328–1589*, Leiden–Boston 2016.
- Ochman-Staniszevska S., *Dynastia Wazów w Polsce*, Warszawa 2006.
- Osiecka-Samsonowicz H., *Polskie uroczystości w barokowym Rzymie 1587–1696*, Warszawa 2012.
- Osorio A.B., *Courtly Ceremonies and a Cultural Urban Geography of Power in the Habsburg Spanish Empire*, w: *Cities and the Circulation of Culture in the Atlantic World: From the Early Modern to Modernism*, ed. L. von Morzé, New York 2017.
- Paprocka E., *Tolerowani nielubiani. Katolicy w Elblągu w II połowie XVII i XVIII wieku*, Warszawa 2009.
- Pietrzak J., *Księżna dobrodziejka. Katarzyna z Sobieskich Radziwiłłowa (1634–1694)*, Warszawa 2016.
- Pietrzak J., *O gościach i obyczajach na dworze Jana III*, w: *Ubiory na dworze króla Jana III Sobieskiego*, red. M. Zielińska, Warszawa 2016.
- Piroyński J., *Krakowskie uroczystości państwowe i dworskie w drugiej połowie XVI wieku w świetle ówczesnych prototypów prasowych*, w: *Theatrum ceremoniale na dworze książąt i królów polskich*, red. M. Markiewicz, R. Skowron, Kraków 1999.
- Popiołek B., *Śluby, pogrzeby i ingresy urzędnicze – ceremonie w życiu Lwowa w pierwszej połowie XVIII wieku*, w: *Lwów. Miasto – społeczeństwo – kultura. Życie codzienne miasta. Studia z dziejów miasta*, red. K. Karolczak, Ł.T. Sroka, Kraków 2014.
- Prucnal D., *Wjazdy władz państwowych i kościelnych do miasta Lublina w II połowie XVI – I połowie XVII wieku w świetle ksiąg miejskich, „Acta Academiae Artium Vilnensis”* 2009, 54.
- Rachuba A., *Sapieżyna z Gosiewskich 1.v. Słuszkowa Teresa*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 35, Kraków 1994.
- Rottermund A., *Dworski stół paradny – sztuka i ceremonial (zarys problematyki)*, w: *Materiały Muzeum Wnętrz Zabytkowych w Pszczynie*, red. J. Zieliński, Pszczyna 1987.

- Rożek M., *Tradycja wiedeńska w Krakowie*, Kraków 1983.
- Sennet R., *Ciało i kamień. Człowiek i miasto w cywilizacji Zachodu*, tłum. M. Konikowska, Gdańsk 1996.
- Skiba M., *La principessa è molto bene compita: Anna Katarzyna Konstancja Vasa (1619–51) and failed dynastic networking*, w: *Frictions and Failures. Cultural Encounters in Crisis*, ed. A. Bues, Wiesbaden 2017.
- Skowron R., *Ceremonial – Etiquette – Residence. Europeanism and Own Traditions of the Court of Polish Kings (1370–1648)*, w: *La cour de Bourgogne et l'Europe. Le rayonnement et les limites d'un modèle culturel*, ed. W. Paravicini, Paris 2013.
- Skrzypietz A., *Królewscy synowie – Jakub, Aleksander i Konstanty Sobiescy*, Katowice 2011.
- Skrzypietz A., „Miło szaleć, kiedy czas po temu...” – ostatni pobyt Jana III Sobieskiego na Rusi, w: *Wspólnota pamięci. Studia z dziejów kultury ziem wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, red. J. Gwioździk, Katowice 2006.
- Skrzypietz A., *Narodziny i śmierć dzieci w rodzinie Sobieskich*, w: *Między barokiem a oświeceniem. Radości i troski dnia codziennego*, red. S. Achremczyk, Olsztyn 2006.
- Skrzypietz A., *Rozkwit i upadek rodu Sobieskich*, Warszawa 2014.
- Smísek R., Kondrádová M., *Habsburgowie i Michał Korybut Wiśniowiecki. Przyjazd arcyksiężniczki Eleonory Marii do Rzeczypospolitej w 1670 r. jako sposób komunikacji symbolicznej*, „*Historia Slavorum Occidentis*” 2015, 2.
- Stadler E., *Landshuter Hochzeit 1475. Vom Werden eines Festes*, Riemerling 1991.
- Strong R., *Splendor at Court. Renaissance Spectacle and Illusion*, London 1973.
- Szczygielski W., *W kręgu idei narodowego monarchy*, „*Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica*” 1986, 26.
- Śliwowska A., *Uroczyste wjazdy monarsze do Wrocławia w latach 1527–1620*, Wrocław 2008.
- Targosz K., *Królewskie uroczystości weselne w Krakowie i na Wawelu 1512–1605*, Kraków 2007.
- Targosz K., *Oprawa artystyczno-ideowa wjazdów weselnych trzech siostr Habsburżanek (Kraków 1592 i 1605, Florencja 1608)*, w: *Theatrum ceremoniale na dworze książąt i królów polskich*, red. M. Markiewicz, R. Skowron, Kraków 1999.
- Tuan Yi-Fu, *Przestrzeń i miejsce*, tłum. A. Morawińska, wstęp K. Wojciechowski, Warszawa 1987.
- Turner V., *From Ritual to Theatre. The Human Seriousness of Play*, New York 1982.
- Tymochowicz M., *Rola tradycyjnych obrzędów przejścia w podtrzymywaniu więzi rodzinnych i społecznych (na przykładzie z obszaru woj. lubelskiego)*, „*Rocznik Lubelskiego Towarzystwa Genealogicznego*” 2013 (2014), 5.
- Werner D.A., *Ritual and Memory in Ottonian Reich. The Ceremony of Adventus*, „*Speculum*” 2001, 76, 2.
- Wiśniewska H., *Milczenie i pisanie matopolskich pań w wiekach XVI–XVIII*, Lublin 2013.
- Wyżga M., *Ceremonie na ratuszu krakowskim w XV–XVIII wieku*, „*Rocznik Dziejów Społecznych i Gospodarczych*” 2014, 24.
- Zlat M., *Ratusz – zamek mieszczan: symbolika typu architektonicznego i jego forma*, w: *Ratusz w miastach północnej Europy. Materiały z sesji „Ratusz w miastach nadbałtyckich”*, Gdańsk 23–25 XI 1993, red. S. Latour, Gdańsk 1997.
- Zujiené G., *Ceremoniał ingresu biskupów wileńskich w XVII–XVIII wieku*, „*Barok. Historia – Literatura – Sztuka*” 2006, 13/1 (25).
- Żukowska A., *Muzyczność maski dworskiej epoki Stuartów*, w: *Muzyczność w dramacie i teatrze*, red. E. Rzewuska, J. Cymerman, Lublin 2013.
- Żukowska A., *Ogniste swawole. Spektakle fajerwerkowe na zaślubiny Elżbiety Stuart i Fryderyka V, palatyna reńskiego (1613)*, „*Barok. Historia – Literatura – Sztuka*” 2013, 20/1 (39).
- Żukowski J., *Architektura okazjonalna na uroczystości zaślubin i koronację Ludwika Marii Gonzagi w roku 1646*, „*Biuletyn Historii Sztuki*” 2011, 63, 1–2.

- Żukowski J., *Arte et Marte: wileńskie bramy triumfalne Władysława IV*, „Chronicon Palatii Magnorum Ducum Lithuaniae” 2011, 2.
- Żukowski J., „Cnotą przewyższasz gockiego Adolfa” *Oprawa artystyczna toruńskiej (1635) i elbląskiej (1636) intrady Króla Jego Mości*, w: *Polis – Urbs – Metropolis*, red. L. Lameński, E. Błotnicka-Mazur, Warszawa 2011.
- Żukowski J., *Infantka Anna Katarzyna Konstancja i kultura artystyczno-kolekcyjerska dworu wazowskiego*, „Biuletyn Historii Sztuki” 2017, 79, 2.
- Żukowski J., *Phoenix alter. Program ideowy pierwszej wizyty Władysława IV w Gdańsku (1634)*, „Barok. Historia – Literatura – Sztuka” 2011, 18/2 (36).
- Żukowski J., *Święto sławy. Ingres koronacyjny Cecylii Renaty w 1637 r.*, „Biuletyn Historii Sztuki” 2013, 75, 2.

ABSTRACT

The article deals with the problem of applying ceremonial principles during the celebration of the entry of Bavarian Electress Theresa Kunegunda Sobieska to the cities on her route to Brussels at the turn of 1694 and 1695. The aim of the work is to point out various elements of the Baroque feast, such as the route of travel, the question of precedence, the role of magnates, clergy and bourgeois in the act of greeting and artistic setting of the event. The considerations were based on a source database, mainly travel journals and electoral correspondence, as well as extensive literature of the subject (Polish, English, and French) on the issue of entry ceremonies in the modern era.

Key words: ceremonial, celebration of entry, the Sobieski family, cities

NOTA O AUTORZE

Jarosław Pietrzak – doktor nauk humanistycznych w zakresie historii, adiunkt w Zakładzie Historii Nowożytnej do XVIII w. UAM. Autor rozprawy doktorskiej: *Księżna dobrodziejka. Katarzyna z Sobieskich Radziwiłłowa (1634–1694) – życie i działalność* (Warszawa 2016). Stypendysta Fundacji Lanckorońskich z Brzezia. Jego zainteresowania badawcze związane są z historią kobiet, historią podróży od XVI do XVIII w., dziejami rodu Sobieskich oraz przemianami kultury dworskiej, w tym ceremoniałami. E-mail: jaroslawpietrzak777@gmail.com